

CSETRI ELEK

„KATONÁNAK TÖTT AZ ÁTOK”

A katonáskodással szembeni ellenállás Erdélyben a francia és napóleoni háborúk idején (1792–1815)¹

A katonai szolgálat elutasításának fő oka az volt, hogy a köznép számára az élet, a mindennapok hadiszolgálatának látványa számtalan ellenpéldát szolgáltatott. Volt ugyan eset, hogy a bevonult katona „érdempénzzel,” kitüntetéssel és – ami a legfontosabb volt – egészségesen tért haza, a többséget azonban elnyelte az idegen föld mélye, vagy pedig a legény, mint obsitos, összetörtén, sőt invalidusként érkezett vissza falujába.

*

I. Érthető tehát, hogy a hadrendszer válsága nemcsak a katonaillesítés során jelentkezett, hanem később a szabadságos katonák magatartásában is. Nagyon gazdag és változatos iratanyag illusztrálja, hogy a közrendű ifjak nemcsak a bevonulással fordultak szembe, hanem szabadságos katonaként minden eszközt megragadtak a további hadi szolgálattól való menekedés érdekében.

A folytonos háborúk, az ezred garnizonja és a katona szülőhelye közti nagy távolság miatt szabadságolásra ritkán kerülhetett sor. Ha mégis, erre az esetre a polgári hatóságoknak utasításuk volt, hogy a szabadságra hazaérkezetteket megfigyelés alatt tartsák. Nyilvántartásuk megkönnyítését szolgálta, hogy a szabadságosoknak az elbocsátó levelükben szereplő helységben kellett maradniok.²

Ezt az 1805. évi rendeletet 1808-ban kiterjesztették a határőrkatonákra is, azzal a hozzáadással, hogy ha a megnevezett helyről eltávoznak, „mint kerengők” elfogattassanak.³ Szabadságuk ideje alatt a katonák békeidőben hadgyakorlaton voltak kötelesek résztvenni, háború kitörésekor pedig elrendelték visszatérésüket katonai egységükhöz. Szigorúbb ellenőrzésük végett 1807-ben a Gubernium körrendeletben közölte a törvényhatóságokkal, hogy híre nélkül nem bocsáthatnak szabadságra sorkatonákat, s szabadság elnyerése esetén azok a kerületi provinciális tisztnél tartoznak jelentkezni. Akik közülük a szabadságuk idejére megjelölt helyet hír nélkül elhagyják –

¹ A „Verbuválás és katonafogás Erdélyben a francia és napóleoni háborúk idején (1792–1815)” c. rész a *Hadtörténelmi Közlemények* 1997. évi 3. számában jelent meg (496–522. o.).

² Erdélyi Múzeum-Egyesület Levéltára (a kolozsvári Állami Levéltár megőrzésében). Nyomatott Oklevelek Gyűjteménye (a továbbiakban: Nyt. Okl. Gy.) 1805. márc. 11. Az Erdélyi Gubernium 1850. sz. rendelete.

³ Uo. 1808. dec. 29. Az Erd. Gub. 9569. sz. rendelete.

ezredükhöz visszaküldetnek. A szabadságos katonák névsorát a katonai hatóságok a Guberniumnak megküldik, hogy az tartózkodási helyüket pontosan ismerje.⁴

A szabadságos katonák megszorításának másik eszköze passualis levelük (szabadságos levelük) időnkénti kicserélése volt. Egy megkeresésből kiderül, hogy 1804-ben Torda vármegyében 186 katonának a szabadságos levelét kellett kicserélni.⁵ Egy másik részletkimutatás (consignatio) szerint ilyen alkalomból a vármegyében kicserélték 13 személy passusát (mindenikük új szabadságos levéllel „felszerelődött”), 1 elvesztette passusát, 4-nek a helyzete bizonytalan, 4-ről megjegyzik, hogy „nem található sehol”, 1 meghalt, egyikük pedig visszatért regimentjéhez.⁶ 1807-ben a Gubernium ismét intézkedett az ideiglenesen szabadságon lévő katonák passusának megvizsgálása s tulajdonosaik visszaküldése felől, amennyiben nem tartozkodnak illetőségi helyükön.⁷ Nehogy egy indokkal több legyen a visszatérés elhalasztására, 1804-ben a Gubernium elrendelte, hogy a katonai hatóság engedélye nélkül a papok szabadságos katonákat ne eskessenek.⁸ A polgári vétkekért törvény elé került katonákat pedig a könnyebb ellenőrzés és intézkedés kedvéért kivették a polgári hatóság fennhatósága alól.⁹

Különösen háborús években vagy azok előestéjén vált sürgössé a szabadságos katonák visszerendelése egységükhöz, ilyenkor az ezzel kapcsolatos iratok megsűrűsödnek a forrásokban. Ez történt az 1805. esztendőben is. Az erdélyi Generalcommando felkérésére a Gubernium először a Savoya dragonyos ezred szabadságos lovasait hívta vissza Nagyszebenbe,¹⁰ a József főherceg huszárezred szabadságosait pedig állomáshelyükre, Nagyenyedre.¹¹ Az erdélyi gyalogezredek katonáit már előbb vizsarendelték, de nem teljes sikerrel. Ugyanis az év augusztus 22-én a Gubernium arról tudatta a törvényhatóságokat, hogy a Benyovszky regementből 384, a Splényi gyalogezredből pedig 999 „szabadságos katonák még eddigelé a nevezett regimentekhez vissza nem mentek”. Azért az alantas fórumok kötelességévé teszi, hogy amennyiben „interimalis szabadság levelek” nincs vagy „terhes betegségben” nem szenvednek, a lézengő szabadságos katonákat fogassák el és ezredükhöz küldjék vissza, ugyanakkor a „dezertorok collatorai” (rejtegetői) ellen törvényben előírt büntetést helyez kilátásba.¹² A fentebbi számok nem kevesebbet jelentenek, mint hogy a Benyovszky ezredbeliek nyolcadrésze, a splényiánusoknak pedig közel egyharmada nem tért vissza egységéhez a szabadságról. Ezekhez képest a Jellasics ezred 28 vissza nem tért katonája

⁴ Állami Levéltár, Kolozsvár. Torda vm. Lvt. (a továbbiakban: Torda vm. Lvt.) 443/1807. 1807. márc. 19. Az Erd. Gub. 1862. sz. rendelete.

⁵ Torda vm. Lvt. 46/1804.

⁶ Uo. 453/1804.

⁷ Ny. Okl. Gy. 1807. máj. 29. Az Erd. Gub. 3994. sz. rendelete.

⁸ Torda vm. Lvt. 37/1805. 1804. nov. 4. Az Erd. Gub. 8773. sz. rendelete.

⁹ Uo. 95/1805. 1805. jan. 2. Az Erd. Gub. 32. sz. rendelete kimondja: „midőn valamely szabadságos katonák holmi vétkes cselekedetekért a iurisdictioni által elogattnak”, a „facti speciessal együtt köldessenek vissza regimentjükhöz.”

¹⁰ Uo. 902/1805. 1805. aug. 14. Az Erd. Gub. 6623. és 6624. sz. rendelete.

¹¹ Ny. Okl. Gy. 1805. okt. 30. Az Erd. Gub. 8753. sz. rendelete.

¹² Torda vm. Lvt. 903/1805. 1805. aug. 22. Az Erd. Gub. 6690. sz. körrendelete.

nagyon kevés.¹³ A hadgyakorlatokon meg nem jelenteket hasonlóképpen nyomozták.¹⁴ Természetesen azokat a katonákat, akikre a hatóságok kezét tehettek, elfogták és átadták a hadi szerveknek.¹⁵

A szabadságos katonák helyzetére és magatartására világítanak rá a hatósági jelentések. A legteljesebb és jellemzőbb kép Torda vármegye egyik 1804. évi jelentéséből bontakozik ki, mely a Splényi gyalogezred szabadságon lévő, vármegyébe való splényiánus hadfiaira vonatkozik. A főispán tájékoztatása szerint a 136-ból 41-ről nem tudnak semmit, azaz majdnem egyharmaduk szökésben, bujdosásban volt. A szabadságos splényiánusokból 10 katona Torda városából származott. A közülük való Szekfű Józsiáról azt írja a városi hadnagy: „Az anyja megkérdeztetvén, azt felelte, hogy ő nem tudja hol vagyon, a nyártól fogva nem látta.” Majlát Péterről ez derül ki: „Nincs Tordán. Felesége vallja.” A lupsai járásban 16-ből 2-öt nem találtak, a harmadikról pedig azt jelentette a szolgabíró: „Beteg, lábai fájnak.” A szentlászlói járásban 4-nek a passusát kicserélték, de hárman „az írt helységekből fel nem találtattak, hollétükről a bírák semmit sem tudván.” A szentiváni járásban 19-ből 6-nak hollétét nem ismerték. A torockói járásban a keresett 7 közül egy „a háborúból nem jött haza”, egy meg az udvarhelyszéki Almáson volt. A régeni járásból a szolgabíró azt jelentette, hogy 26 szabadságosból 9-nek nem cserélhette ki passusát, mert nem találtattak, megszöktek. A mezősegi járásban 14-ből egyet nem találtak, a magyarcsáni Rátz György pedig „Indalon vagy Mikesen vonta meg magát amint beszélnek és ottan lakik”. A pagacsai járásban 27-ből 8-at nem találtak meg, az aranyosi járásban 11-ből 4-et, a bogáti járásban pedig 15-ből 4-et.¹⁶

A kép elég vigasztalan a vármegyében 1805-ben is. A torockói járás 13 szabadságoltja közül 3 más helységbe távozott, egy „Zámoszk nevű helységbe” (valószínűleg a galíciai Zamojszkról van szó), egy katona nem akart visszaindulni, „okul adván, hogy a gárnizonbéliek nem tartoznak a regimenthez”.¹⁷ Nagy Pál főszolgabíró jelentette: „a szabadságos katonákat magok regementjeikhez való siető bemenetelre személyesen megintette”, felsorol azonban három kérdéses esetet: az 1802-ben szabadságolt Bogdán Szimion lábát törte, vissza nem térhet, Bartolome Krisánt elküldte a tisztséghez, míg Kalló Mózes huszárt megszólítván, azt válaszolta, hogy „haza bocsáttatott a regimenttől, most pedig már vándorlóban van” (öt később elfogták és átadták a katonai hatóságoknak).¹⁸ A gubernium újabb, szeptemberi körendeletére a vármegye szolgabírái azt jelentették, hogy a szabadságosok egységeikhez visszatértek. Ugyanezt jelentette ifj. Szaniszló Zsigmond szolgabíró is. Kivételképpen hozta fel Opra Juon esetét, „aki bizonytalan időre haza bocsáttatott, lábaival úgy megnyomorodott, hogy ezek egészen, majd csaknem egészen sebesek, elbetegesedvén magával jó

¹³ Uo. 1180/1805. 1805. nov. 15. Az Erd. Gub. 9031. sz. rendelete.

¹⁴ Uo. 1171/1805. 1805. jan. 21. Az Erd. Gub. 514. sz. rendelete.

¹⁵ Uo. 1108/1805.

¹⁶ Torda vm. Lvt. 870/1804.

¹⁷ Uo. 599/1805.

¹⁸ Uo. 1026/1805.

tehetetlen, csak alig mozog”. A kolozsvári suprarevizióról is elbocsátották, s „további rendelésig otthon marad”.¹⁹

Háborúban megrokkant szabadságos katona volt a Blankenstein vértesezredből Gyene Mihály is. A genesi bíró igazolta, hogy Gyene „idehaza töltött idejét többnyire táborban régólta uralkodó köszvényforma nyavalyája miatt, terhes fájdalmak s nyomoruságok között töltötte, ugyannyira, hogy gyakorta, bizonyos idők szakaszaiban nemhogy valamely munkára, de csak a maga házából való kimenelre is alkalmatlan”, s fenntartására Szatmár, Ugocsa és Közép-Szolnok vármegyékben lévő jószágaiból segítette magát. Betegsége valós voltát a regiment chirurgusa is igazolta, s ifj. Irinyi Imre hasonló értelemben írt Szatmár vármegyének.²⁰

Békeidőben elég nagyszámú szabadságos katona tartózkodott odahaza. 1807. augusztus 3-án például a Splényi regiment 148 katonája töltötte szabadságát egyetlen megye területén.²¹ A Generalcommando szerint az előző évben is bocsátottak szabadságra sorkatonákat visszahívásig a Splényi és Benyovszky ezredekben a „gazdaság folytatására”. A Gubernium azonban meghagyta a iurisdictionknak, hogy „az illetén szabadságos katonákra nézve kiszabott rendtartást pontosan követni szoros kötelességeknek esmerjék”.²² Az előzőleg szabadságra bocsátottak közül azonban sokan nem tértek vissza egységükhöz. Ilyen esetről küldenek jelentést 1807 nyarán, amikor Kőrösbányán elfogták a lupsai Gavriła Jánost, a Splényi ezred katonáját, aki „még a múlt 1806-d esztendei rongyos passussal jár, holott eddig magát maga regementjénél...jelenteni kellett volna”, de régtől fogva bujdosott, „minden hirtétel nélkül régen kerengőben lévén”.²³

Másutt is sok hasonló esettel találkozunk.²⁴ Markos György szolgabíró Alsólónán 1807. január 10-én kelt jelentésében beszámol, hogy Georg Bontza aranyoslónai szabadságos katona visszaindult ezredéhez, de gyéresszentkirályi Bogdány Nyikuláj cigánykatona „által szökött Egerbegyre a bátyjához és most is ottan lappang, félvén attól, hogy a rendelés és parancsolatnál fogva, ha regementjéhez nem indul, által adom a közelebbi katonai őrizet alá” – amint a szolgabíró jelentette.²⁵ S noha a visszatéréssel szembeforduló szabadságosok száma növekedőben volt, csak kivételes esetben fordult elő, hogy a civilek azok nyomába eredtek. Ilyen történetet hallunk „országunkban szerte-széjjel kóborló Márton Jósi” cigány közkatonáról, akit a tordai hadnagy elfogatott és a bányoni katonai hatóságához kísértetett.²⁶

Az egységükhöz vissza nem tért katonákra vonatkozott a Gubernium 1807. július 6-i cirkulárja. Eszerint a Benyovszky és a Splényi regimentekből szabadsággal elbocsátott katonák a megintés ellenére is kevés számmal jelennek meg Szebenben és Fejérvárott,

¹⁹ Uo. 973/1805.

²⁰ Állami Levéltár, Szatmár. Szatmár vm. Lvt. (a továbbiakban: Szatmár vm. Lvt.) Milit. Fasc. 79. nr. 144.

²¹ Torda vm. Lvt. 912/1807.

²² Ny. Okl. Gy. 4653/1806. jún. 26.

²³ Torda vm. Lvt. 418/1807.

²⁴ Uo. 281/1807.

²⁵ Uo. 47/1807.

²⁶ Állami Levéltár, Kolozsvár. Torda város Lvt. (a továbbiakban: Torda Lvt.). 635/1807.

amiből azt lehet gyanítani – mint írja –, hogy „a magok lakhelyekből, ha szintén kimozdultak is, imide-amoda, idegen városokban és falvakban meghúzván magokat, ottan vagy mint szolgák vagy mint napszámosok avagy mint korhelek lappanganak”. Azért a Gubernium elfogatásukat és az említett városokba kísérésüket rendelte el.²⁷

Mivel a szabadságosok szökése a napóleoni háborúk második szakaszában nagy méreteket öltött, a főhadparancsnokság a polgári hatóságokkal karöltve új rendszert vezetett be: először tájázódtak a szabadságot kérő katona otthoni helyzetéről, megélhetési lehetőségeiről és otthoni kezességet, esetleg kollektív kezességet kívántak arra nézve, hogy a szabadság leteltével a szóban forgó katona valóban visszatér ezredéhez, legrosszabb esetben pedig helyettest állít. Az újonnan bevezetett rendszerrel függött össze az a guberniumi rendelet, amely kimutatást kért a törvényhatóságoktól azokról a katonákról, akik szabadságra bocsátásukat megérdemlik. Torda vármegye egyik felső kerületi szolgabírójának válasza („Jegyzés”) három ilyen nevet sorol fel, köztük van a magyarrégeni Pataki Mihály Splényi regimentbeli katona, aki „józan, jámbor és erkölcsös életű ember, kinek haza lejendő bocsátattása annyival szükségesebb, hogy négy apró gyermekei lévén idehaza, feleségének szüntelen való betegeskedése miatt, a gyermekei éhelhalásra és pusztulásra jutnak”. Jót áll érte egész Magyarrégen. Egy másik szabadságra érdemesült katonának édesanyja beteg, a harmadiknak pedig a felesége.²⁸ Nagyon érdekes és a zsidó közösség elismerésére vall a Gubernium 1805-beli rendelkezése, hogy a szabadságra bocsátott zsidó katonáért „a zsidó közönség...jót állani köteles”.²⁹

Rendelkezésünkre áll olyan válasz is, amely a szabadságos katona otthoni megélhetését igazolja. Pataki Mihály szolgabíró 1807-ben jelentette Popa Jákob sütmőgi katona esetét, akinek otthon felesége és négy gyermeke van, s van miből megélnie.³⁰ Volt azonban olyan katona is, akinek hazatérését erkölcsi okokból a hazai fórumok egyáltalában nem támogatták. A torockói Takács Albert szabadságos katonáról 1807-ben így vélekedik Nagy Pál szolgabíró: „soha többé haza ne bocsátassék, mert erkölcstelenül viselte magát, égetéssel fenyegetőzött és szüzet rontott meg s így „reája a torockói publicumnak semmi tekintetre [!] nézve szüksége nincsen”.³¹ A „magát katonának ajánlott, majd megszökött Kovács György Splényi regimentbeli katonáról Gyárfás főszolgabírónak a véleménye summás: „egy vándorló, tekergő és olyan embernek tanáltatik, akinek simpliciter semmi oka nincsen a katonaságtól való kiszabadulásra”.³²

Egyre több katonaságtól való elbocsátási kérvény érkezett a hadi organumokhoz. Különösen olyan katonák ügyében, akiknek az újoncozás pillanatában azt ígérték, hogy a háború végeztével leszerelik őket. Közben egyesek három évtizednél is többet katonáskodtak. Így például a tótfalusi (Alsó-Fehér vm.) Patrut Andrei azzal kéri

²⁷ Uo. 818/1807.

²⁸ Torda Lvt. 391/1808.

²⁹ Ny. Okl. Gy. 2164/1805.

³⁰ Torda vm. Lvt. 1193/1807.

³¹ Uo. 364/1807.

³² Uo. 1552/1812.

elbocsáttatását, mert 30 éve katonásként végiharcolta az észak-itáliai és németországi csatákat.³³

A napóleoni háborúk utolsó szakaszában, nevezetesen 1812-ben különösen nagy gondot okozott a hatóságoknak a szabadságos katonák ezredükhöz vonultatása. Mikor Ausztria elhatározta, hogy hadai a francia császár oldalán részt vesznek az országszerte zajló háborúban, a Gubernium azonnal intézkedett: a Splényi és Benyovszky gyalogezredek és a József főherceg huszárezredben szolgáló „szabadságos katonák minden időhaladék nélkül a maguk regimentjeikhez visszautasítottassanak”. A gubernátor rendelete azzal zárult, hogy „minden embertől ugyan különösen, de nevezetesen a tisztviselőktől elkerülhetetlenül” megkívánja: „a rendelkezések egész készséggel és pontossággal teljesítettessenek”.³⁴

A hadjárat megindulásakor azonban kiderült, hogy a „behívott, ideiglenes szabadsággal hazabocsátott katonák a maguk regimentjeikhez igen kevés számmal rukkoltak be, ellenben a végképpen elbocsátott katonákat és invalidusokat...a hatóságok nagy igyekezettel küldik be”, és az ideiglenes szabadságra hazabocsátott katonáknak az otthon maradásra alkalmat szolgáltatnak. Az ilyen törvénytelenül otthon lappangó szabadságos katonák ellen a Gubernium szigorú büntetéseket helyezett kilátásba.³⁵ Ezeknek a száma jelentős volt, hiszen 1812 áprilisában csak a „hadi szekerek mellől”, azaz a tréningoszlopoktól, a hadtáptól szabadságra bocsátott, tévesen bejegyzett, visszahívott és nyomozott katonák száma 337-re emelkedett. Az állomány vármegyék szerint így oszlott meg: Torda: 62, Fejér (!): 31, Küküllő: 29, Kolozs: 53, Szolnok (!): 34, Hunyad: 33, Fogaras: 11, a székely székek közül Udvarhely: 5, Háromszék: 39, Székely: 40 fő.³⁶

A helyzetjelentésekből ismét fény derül az osztrák hadrendszer válságára. Amikor 1812 októberében a Gubernium név szerint 28 szabadságos katonát nyomoz, a visszajelzésből kiderül, hogy egyikük „1788-tól fogva a török háborúkor...elveszett”, más kettő itthon elhalálozott, harmat sehol sem találják, kettő visszament compániájához, egy (Dési Torda Jósi) „oly nyomorult állapotban fekvő beteg, hogy mások segédelme nélkül fel se nem kelhet”, kettőt pedig „imitt-amott tekergek miatt bajosan tanálhatván meg” a katonai hatóság alig vette át (a környéken állomásozó katonaság ezek átvételét megtagadta, hasonlóképpen Marosvásárhely katonai hatóságai, végül Besztercén vonultak be).³⁷ Ez esetben az elavult nyilvántartási rendszer miatt a 28 szabadságos katonából mindössze 11-ről tudtak számot adni, 17-ről ellenben semmit sem tudtak jelenteni.

Hasonló helyzetről értesülünk Szatmár vármegyében, ahol a megyegyűlésen mindössze két katonáról tudnak, kettőről azonban semmit.³⁸ Egész sor kapcsolatos irat igazolja, hogy a szabadságos vagy szökött katonák illetőségi helyét a hatóságok rosszul tudják. Ennek az volt a fő oka, hogy a magyarul nem tudó katonai hatóságok a helység-

³³ *Ion Georgescu: L'opposition aux Habsbourg des paysans roumains durant les guerres napoléoniennes (1789–1815). Revue Roumaine d'Histoire, 1971. 1038. o.*

³⁴ Torda vm. Lvt. 486/1812. Az Erd. Gub. 3227. sz. rendelete.

³⁵ Torda vm. Lvt. 982/1812. Az Erd. Gub. 370. sz. rendelete.

³⁶ Uo. 532/1812.

³⁷ Uo. 1459/1812.

³⁸ Szatmár vm. Lvt. Milit. Fasc.79. nr. 83. 1808. okt. 13.

neveket sokszor elírták, s a vármegyei tisztviselőknek találgatniuk kellett: vajon melyik faluról is lehet szó.

Roszsabb helyzetről is vannak adataink. A „hadi szekerek mellől” szabadságra bocsátott 62 Torda vármegyei katona közül egy 1812. november 23-án kelt jelentés szerint mindössze hármat találtak meg és küldtek vissza egységéhez. Két más személyért a magyarbogáti falusbíró és három közlakos kezességet vállalt, hogy hívásra bevonulnak vagy helyettest állítanak.³⁹ Egy pótlólag küldött jelentés még négy ilyen katonáról ad számot: ezek közül kettőnek a neve ismeretlen, egy „sehult nem találtatik”, a negyedik pedig az előző esztendőben meghalt.⁴⁰ A hazakerült szabadságosok kisiklanak a polgári hatóságok kezéből. Három szabadságos katonára vonatkozó jelentés szerint, az egyik nyomozott, a József főherceg huszárregiment disznajói származású káplárja, hazatért ugyan, „de csak keveset ülven ide haza, tutajon lement nemes Magyarországra és azóta soha többször Disznajóra vissza nem jött, s most hol tartozkodik, nem tudatik”.⁴¹

Tragikus sorsokat rejtenek és megrázó erejűek azok a leltárak, amelyek a szabadságuk ideje alatt elhunyt katonák kincstári javairól készültek. A katonai hatóságok ugyanis kötelezték a polgáriakat, hogy a szabadságon elhalt hadfiaknál talált kincstári ruházatot, lábbelit és egyéb felszerelést a katonasághoz juttassák vissza. Legtöbbször azonban nem volt mit beszolgáltatni. A Szatmár megyei főszolgabíró 1805-ben azt jelenti, hogy Juhász János 6. garnizon-regimentbeli szabadságos katona meghalt, de „akinek semminemű katonaruhája, hogy maradott volna, nem tudják, mivel együtt-másutt lakván, ami ruhája volt, ezt elnyűtte”.⁴²

Szaniszló Sámuel commissarius Vajdaszegegről 1807-ben azt jelentette megyéjének, hogy az ott elhalálozott Benyovszky regimentben „vitézkedett Krisán Mihailá”-nak „semmi egyéb katonai köntöse nem maradott, ugyan a most beküldöttem hitván kaputocskánál, s egy pár cipőknél”. A katona édesanyja azt bizonyította, hogy „Nagyszébenből az ispotályból lábravalóval hozta haza, amely lábravalóval és hitván inggel el is temettetett”.⁴³ Lázár Antal szolgabíró Járából 1805-ben a Lupsán elhalt Ispász Todornak katonai felszerelése inventáriumában egy katonai „kurta kaput”-ot, egy „ujjatlan lájbi”-t, „egy katonai viseltes nadrágot sziju nélkül”, „egy pár haszonvehetetlen bakancsot”, „egy vászony tarisnyát”, „egy három rejtékű zacskót” és „katonai nyakravalót” talált. Megjegyzi, „az egyik ingiben és lábrabalójában a megholt temettetett el”.⁴⁴ Hiányos és rongyos ruhában került hát vissza és jutott a temetőbe nemegy ilyen sokat szenvedett, háborút-harcteret megjárt szerencsétlen erdélyi katona.

³⁹ Torda vm. Lvt. 1505/1812.

⁴⁰ Torda vm. Lvt. 1590/1812.

⁴¹ Torda vm. Lvt. 811/1813.

⁴² Szatmár vm. Lvt. Milit. Fasc. 79. nr. 152.

⁴³ Torda vm. Lvt. 304/1807.

⁴⁴ Uo. 1674/1812.

*

2. Különösen háborús időben nem lehetett nagy az obsitosok száma. Azoké a katonáké, akik néha 20-30 esztendei szolgálat után, háborús veszedelmet, éhséget-betegséget, szenvedést túlélve átvehették az Abschied-ot, a végleges elbocsátást jelentő obsitot. Az öreg katonák közt volt ugyan néhány talpraesett ember, aki tisztesként vagy őrmesterként „karriert csinált”, esetleg otthon – különösen a huszárok közül – az uradalomban lovászként, lovászmesterként tette hasznossá magát, kamatoztatta ismereteit (az utóbbiak közül került ki az obsitos huszár Álgya, Wesselényi Miklós lovászmestere), többségük azonban másként érkezett el a civil életbe.

Mikor Stíriából, Csehországból, Galiciából vagy egyenesen Májlándból mint öreg nagybajuszú obsitos feslett dolmányban, szakadozott zsinóros nadrágban a végleges szabadságra hazaerestették a katonát, rendszerint nem volt egyebe a pecsétes obsit levélnél. Sokszáz mérföldes hazatérő útjában mégjobban elrongyosodott és összetörődött. Otthon az obsitot – nagy idők emlékét – berámázatta és a falra akasztotta, ő pedig megpróbált a polgári életbe illeszkedni. Ha volt családja és visszafogadták – szerencséje volt, gyakran azonban csak perpatvar árán tudott magának életteret biztosítani. A birtok urai nemegyszer örömmel fogadták őket, mert a katonaviseltség nemcsak azért volt előírás az alkalmazásnál, hogy az uradalmak, gazdaságok és falvak gyakorlott embereket kapjanak, hanem azért is, mert ezek a katonaságnál megszokták, hogy fegyelmezetten és ellentmondás nélkül kell teljesíteni minden utasítást és parancsot.⁴⁵

A „végleges szabadságot” bizonyos feltételekhez kötötték. 1808-ban az Udvari Főhaditanács közölte az alsóbb hatóságokkal, hogy „egyáltalában egy katona is obsittal el ne bocsáttassék, hacsak a helységbeli tisztség hiteles levelével odahaza elkerülhetetlen létét meg nem bizonyítja és ha 8 esztendőket katonaság között el nem töltött”.⁴⁶ Nehány hónap múlva azonban újabb szigorítás következett. A Gubernium azt közölte: ha a katonaságtól, mint otthon szükségesek el is bocsáttatnak, maguk helyett két tyrót állítsanak és a katonaruha árát „duplason megfizetik”.⁴⁷ 1812-ben a hazatérésnek egy másik katona állítása és a kincstári ruházat megfizetése volt az ára. Ezzel összhangban, az oroszországi hadjárat (azaz a birodalmi hadi kapacitás részleges igénybevétele) idején, 1812 végén azt közölte a Gubernium, hogy a petelei Papp Szimion csak úgy bocsáttatik véglegesen el, ha maga helyett más legényt állít és a 40 forint és 40 krajcárnyi „aerialis költségeket megfizeti”.⁴⁸

A polgári hatóságok a katona leszerelését az előregedett szülőkkel és a hazatérő legény otthoni gazdasági munkájával indokolják. Így például a berkesi Szláva Péter hazaengedése ügyében a szolgabíró azzal érvel, hogy a nevezetnek otthon szülei kétféleképp gazdaemberek, de „mivel már ugyan elgyengülvén és a gazdaság folytatására alkalmatlanok lévén, ezen egyetlen fíjak segedelmére elkerülhetetlen szükségek

⁴⁵ *Soltész István*: El kell menni katonának. Budapest, 1981. 440. o.

⁴⁶ Ny. Okl. Gy. Az Erd. Gub. 3709/1808. jún. 2-i rendelete; Torda Lvt. 629/1808.

⁴⁷ Ny. Okl. Gy. Az Erd. Gub. 8170/1808. nov. 3-i rendelete.

⁴⁸ Torda vm. Lvt. 1649/1812. Az Erd. Gub. 1812. nov. 9-i 8829. sz. rendelete.

vagyon”. A katona elbocsátását a szolgabíró annál inkább támogatja, mert a szülők a „királyi tárházra nézve is kötelességeket nem teljesíthetik, öregségük miatt képtelenek gazdaságukat folytatni és képtelenek az adót fizetni”.⁴⁹

Még szomorúbb emberi sorsra vet fényt a magyarpeterdi Sándor György elbocsátását kérő özvegy édesanya: „hat esztendeje – úgymond kérvényében – egyetlen fiam lévén az kit peterdi bírák elfogván katonának, én pedig öreg nyomorék vagyok, nincs senkim, akihez bizzam, öregségemben gyámolam légyen, melyre nézve könyörgök alázatosan az tekintetes tiszt uraknak, az én fiamat kiszabadítani, öregségemre segítségem és táplálóm lenne.” Az elbocsátandó katonáért heten vállalnak kezességet.⁵⁰ A Gubernium, hogy tiszta vizet öntsön a pohárba, közölte a törvényhatóságokkal a „cs. k. udvari Főhadi Tanács a magyar katonaság békekesség idején léendő elbocsátása iránt az ország és szélybeli Főhadi Vezérséghez intézett rendelkezését”.⁵¹

A háborús évek után az ezredek csoportosan bocsátották haza az elgyengült, elbetegesedett és további szolgálatra már nem alkalmas katonákat. A Helytartótanács 1804. december 4-én például 12 különböző ezredhez tartozó 258 katona hazabocsátása ügyében kér véleményt Szatmár vármegye tisztségétől. Közülük legnagyobb számban, 130-an a 37. gyalogezrednél (Nagyvárad), 25-en a 60. Gyulai regimentnél (Temesvár), 22-en a 48. Vukovits gyalogezrednél (Treviso), 17-en a Duka gyalogezrednél (Velence) szolgáltak, a többiek pedig megoszlottak hét más gyalog- és huszárezred között, földrajzilag pedig Ausztriától Bukovináig és Galiciától Itáliáig voltak garnizonban.⁵² 1804. karácsony szombatján a Helytartótanács ismét 86 leszerelésre javasolt Szatmár megyei katona nevét közölte, akik 11 különböző gyalog- és huszárezredben szolgáltak, legtöbben (40-en) a 37. Auffenberg regimentben.⁵³

A következő évben 98 elbocsátandó szatmári katonáról („legionibus capitulantes”) értesülünk, akik 12 különböző ezredben szolgáltak, a legtöbben az Auffenberg ezrednél, később még 13 katonát bocsátanak el a 6., 9. és 12. huszárezredektől.⁵⁴

Arra is van példa, hogy az obsit átnyújtásakor a kincstár kárpótlására („pro indemnisatione aerarii”) az obsitos katona „60 Rfl érő vagyonjait is saequestrumba” tették.⁵⁵ Az obsit átnyújtása nemegyszer meg sem történhetett, amennyiben az hazabocsátott szabadságos katonát egyszerűen nem találták meg. Köztük a ráksai Argyelán Tógyernek „valóságos obsitlevele érkezvén, maga Ráksán nem találtatik, amint a bírák referálták már ezelőtt két esztendővel a regementhez visszaküldetvén, azolta semmi hírért nem hallották, Ráksán meg sem jelent” – jelentette Betsky Antal szolgabíró. Egy másíkról azt írták, hogy a levélben szereplő név, olyan nevezetű familia a faluban nem is volt. A következőről így szólt a tudósítás: „Komesányi Paul Lukács katonának passportja fel nem váltathatott, mivel Máramarosba a Tiszán [tutaj] kormányosa lévén, mostanában

⁴⁹ Uo. 370/1811.

⁵⁰ Torda vm. Lvt. 757/1811.

⁵¹ Ny. Okl. Gy. Az Erd. Gub. 9771/1811. sz. rendelete.

⁵² Szatmár vm. Lvt. Milit. Fasc. 9. 5. sz.

⁵³ Szatmár vm. Lvt. Milit. Fasc. 17. 197. sz.

⁵⁴ Szatmár vm. Lvt. Fasc. 79. 39., 88. és 92. sz.

⁵⁵ Uo. 75. sz.

ment le a Tiszán”. Közöttük egyiknek a sorsa azonban tragikusan alakult, róla a szolgabíró azt jelentette: „Rózsaparlagi Dima János katonának passportja fel nem váltatódott, amennyiben elméjében megháborodott. Az eddig nála lévő passportját is tévelygésiben tűzbe vetvén – elégette”.⁵⁶

Dramai emberi sorsok és szenvedések húzódnak meg azoknak az elbocsájtást kérő vagy obsitosként kallódó katonáknak a soraiból, akiknek a kérvényeiből idézünk. A décei Varga Péter több mint 22 éves katonai szolgálat, háborús részvétel és sebesülések után, katonafiára és otthoni megélhetésére hivatkozással kéri leszerelését: „Több huszonkét esztendejénél mióta Felsőes Urunkat, Hazánkot fegyverrel szolgálom, amely idő alatt sok véres csatákban megfordulván sebeket is kaptam, amelyek miatt a katonai szolgálatra alkalmatlannak találtattam, a garnizon battalionhoz adattattam, de katona fíjam is. vagyon, aki maga is fegyverrel szolgál, már most mint megnehezedett és fegyverviselésre alkalmatlanná tétetett, kívánkozom a katonaságot végképpen levetkezni, vagynak tehetős testvéreim, akik mellett táplálásomat megszerezhetem, Felsőes Urunk segedelmére nem szorulok, amint mindezeket a Tekintetes Tisztség alázatosan idezárt bizonyágleveléből bölcsen látni méltóztatik. Instálok alázatosan a Tekintetes Tisztségnek a katonaságból való kiszabadulásomban hathatós eszköz lenni méltóztatson, aki kegyes választást alázatosan elvárván, mély tisztelettel vagyok alázatos szolgálója Varga Péter, a garnizon battalionban lévő közember”. Kérvényéhez csatolta a décei református lelképásztor és az egész falu bizonyáglevelét, amelyben biztosítják a tisztséget, hogy a nevezett „jó gazda szüléktől származik”, „édesatyja a nemes Nagyenyedi Kollégiumnak sok ideig hatalmas csűrbirája volt”, maga pedig „jó erkölcsű és jámbor ifjú”, „azután is hogy katonává lett jóhírét hallottuk mindenkor”, úgy tudják „már fíja is vagyon maga helyett” – írják a falubeliek. Torda vármegye tisztségének határozata az, hogy a kérvényező katona ügyét ki kell vizsgálni.⁵⁷

Öreg és megrokkant katona volt Sági András is, aki Rahón 1804.március 2-én kelt kérvényében környörgött leszereléséért: „Már tizenkét esztendeje, amikor megélemedett szüleimtől erőszakosan elfogattatván, katonának adattattam” – írja. „Azoltától fogva Őfelségét híven és igazán, megszűnés nélkül szolgálom, melyet megbizonyítanak az ellenségtől vett sebeim, melyek miatt félinvalidus lévén, a 3. battalionba rendeltettem s nem is vagyok már egészben alkalmas a tábori szolgálathoz végben vitelére. Az akkor elhagyott öreg szüleim még mostan is élnek, de keservesen, mert édesatyám régtől fogva sinlődik, az édesanyám pedig oly elesett öreg, hogy semmi tehetsége nincsen arra, hogy a maga élelmét kereshesse. Mióta szabadsággal haza bocsáttattam, azolta magam gyámolítom őket és ha fel kelletik a nagyságos regimenthez mennem, éhel meghalnak, nem lévén rajtam kívül semmi gyámolok.” Mindhiába volt azonban annyi érv felsorakoztatása, a szolgabíró relatiója félreérthetetlenül kimondta: neki vagy szüleinek „semmi ingó, ingatlan javai nincsenek és csak zsellérképpen lakik másnál, a közterhek viselésére semmi szükség nincsen reá”.⁵⁸ Ezek után nyilvánvalóan egyetlen út maradt Sági András előtt: a katonai egységéhez való visszatérés.

⁵⁶ Szatmár vm. Lvt. Milit. Fasc. 79. 59. sz.

⁵⁷ Torda vm. Lvt.1 454/1812.

⁵⁸ Szatmár vm. Lvt. Milit. Fasc. 79. 32. sz.

De még az övénel is keservesebb katonasors rejtőzködik Kisa Vonu obsitos katona vármegyei tisztséghez intézett sorai mögött, amelyhez obsitos levelét is mellékeli: „Én egy szegény, igen nyomorús beteges obsitos katona vagyok, se feleségem, se gyermekem, sem bizonyos lakásom, hanem ahol esteledem, ott van azon éjbeli szállásom, lelkemnél s testemnél egyéb nincsen semmim” – írja. Torda vármegye tisztségének határozata az volt, hogy egészségi állapotát orvos, életkörülményeit a hatóságok vizsgálják meg.⁵⁹

Nem könnyű választ adni arra a kérdésre, hogy kinek volt nehezebb sorsa: a hazakerült katonáké vagy azoké, akik örökre eltűntek a messzi idegenben vagy távoli országok földjében leltek örök nyugalomra. Sok ezreknek ez jutott osztályrészül. Ma már szinte elképzelhetetlen, miként történhetett, hogy az édesanya negyedszázad múlva sem tudott semmit bevonult katonafiáról. Hasonló esetről értesülünk Demeter Rozália csengeri lakos budai Helytartótanácsához intézett kéréséből. Instanciájában azt kéri, „hogyan ezelőtt 25 esztendővel Géc községe részéről az akkori de Vintz, most Hajdenfeld regimentjébe katonának adattetott nevezett Filep János holléte eránt tudakozódnának”.⁶⁰ A háború vihara nyelte el azt a Szatmár megyei Csekében lakó Hessen-Homburg ezredbeli szabadságos katonát is, akinek három évvel azelőtt, 1806-ban „a nagyságos regimentjétől parancsolatja érkezvén, ekkor felment s azóta hírére sem hallották”.⁶¹

*

3. A háborúból hazakerült obsitos katonák legszámomraméltóbb csoportja az invalidusoké, hadirokkantaké volt. Betegen, csonkán-bonkán, szemük világát vagy hallásukat elveszítve vergődtek haza szülőföldjükre, de rendszerint senkinek sem kellett. Hacsak nem voltak vagyonos hozzátartozóik odahaza, akik eltartották őket, koldulásból, kegyelemkenyére, számalomból adott segédmunkából, alkalmi keresetből tengették életüket. Mert az állam egészen csekély évi összeget biztosított számukra, amiből képtelenség volt megélni. A szebeni Generalcommandó 1804-ben külön rendeletben szabályozta a császári-királyi hadseregben hosszasan és hűségesen szolgált, elaggott és elgyengült katonák, a hadirokkantak (invalidusok) segélyezését.⁶² Jellemző, hogy a sürgető katonaillesztés ellenére a Gubernium csak évi 20 forintot ígért a csatapiacon megrokkantaknak.⁶³

Felsőbb utasításra a helyi hatóságok időnként számba vették az invalidusokat. Így a Generalcommandó rendelete nyomán Torda vármegye 1804-ben a lupsai járásból maradt összeírás alapján három invalidust sorol fel: egyikük süket és „tökös” (sérves), a másiknak jobb karja el van löve, a harmadiknak meg a lábát érte találat.⁶⁴ Mikor a Gubernium szabadságosokat visszarendelő utasítására Torda vármegye összefoglalót

⁵⁹ Torda vm. Lvt. 1441/1814.

⁶⁰ Szatmár vm. Lvt. Milit. Fasc. 83. 22. sz.

⁶¹ Szatmár vm. Lvt. Milit. Fasc. 83. 28. sz.

⁶² *A. Radutiu-L. Gyémánt: Repertoriul actelor oficiale privind Transilvania tiparite în limba română. 1701–1847. București, 1981. 251. o.*

⁶³ Torda Lvt. 790/1809. Az Erd. Gub. 6615/1809. aug. 22-i rendelete.

⁶⁴ Torda vm. Lvt. 1804. Praesidialia. Számozatlan.

küldött, Szaniszló Zsigmond szolgabíró arról számolt be, hogy a szabadságosok közt van az egerbegyi Opra Iuon, „aki bizonytalan időre haza bocsátatott, lábaival úgy megnyomorodott, hogy ezek egészen, majd csaknem egészen sebesek, elbetegesedvén, magával jöttehetetlen, csak alig mozog” s „további rendelésig otthon marad”.⁶⁵ Előfordult viszont az is, hogy a behívott szabadságos katonák mentesítésére a vármegye „végsőképpen elbocsátott katonákat és invalidusokat” küldött az ezredhez.⁶⁶ Máskor a betegen-sebesülten haza bocsátott szabadságos katonák rokkantan kerültek haza, és a legnagyobb nyomorban pusztultak el.⁶⁷

Az invalidusokat időnként orvosi vizsgálatnak vetették alá, s erre a célra kijelölt központokba rendelték. Így például 1812-ben Nagyszeben, Gyulaféhevár, Kolozsvár, Brassó, Kőhalom, Szászrégen, Dés, Csíkszereda, Sepsiszentgyörgy, Kézdivásárhely, Orlát és Nagyenyed helységeiben tartottak orvosi visitatiót a rokkantak felett.⁶⁸ 1815-ben is olvashatunk olyan guberniumi rendelkezést, amely az invalidusok felülvizsgálatát parancsolja.⁶⁹

Munkaképtelen állapotban és megélhetés nélkül a hadirokkantak nemegyszer koldusbotra jutottak. 1812-ben kiadott guberniumi rendelet azzal indokolja ezek invalidus házakba és az ezredhez küldését, mivel „gyakran tapasztaltatik, hogy némely elnyavalyásodott katonák az ország útjain és sétálóhelyein alamizsnát kéregetnek”.⁷⁰

Miközben Párizsban a Palais des Invalides hatalmas épületkomplexumában mintegy 8000 hadirokkant talált otthonra és az ország vidéki városaiban is voltak számukra menedékhelyek, Erdélyben nem volt hasonló létesítmény. Ha intézményesen nem gondoskodtak róluk, legalább kísérlet történt, hogy kenyérhez juttassák őket. Ebben az értelemben született a Gubernium egyik 1803. évi rendelete. Arra hivatkozva, hogy „az utolsó háború alatt az hadi szolgálatra tehetetlen katonáknak száma felesen megszorodott” és azok nemegyszer sanyarú sorsra jutnak, ajánlotta, hogy akik tehetik, siessenek segítségükre s fogadják szolgálatukba őket, biztosítsanak részükre alkalmas munkalehetőséget.⁷¹

A kérdés rendjén különböző tervezetek-alapítványok születtek, hogy az invalidusok sorsán enyhítsenek. Az Erdélyi Gubernium 1815-ben megküldött a törvényhatóságoknak egy invalidus alapítvány lérehozásáról szóló tervezetet (Erdélyben felállítandó Katonai Invalidus Fundus iránti Javallata egy Hazafinak). Idézzük az alapítványtevő indoklását: „Amidőn látjuk, hogy Európának nyílt részei nemes vetélkedéssel törekednek sorsokat jobbítani, azoknak, kik a trónus védelmében és a nemzeti dísz s erő szent tartásában a becsület mezején tiszteletes sebek nyérése által elnyomordultak, mind önnön becsületünket, mind a hadirend iránt viseltető méltó tiszteletünket s szeretetünket igen nemes tulajdonban fejezzük ki, ha mi is ezen díszes célra való törekedésünk által

⁶⁵ Torda vm. Lvt. 973/1805.

⁶⁶ Uo. 982/1812.

⁶⁷ Uo. 1674/1812.

⁶⁸ Torda vm. Lvt. 511/1812.

⁶⁹ Állami Levéltár, Kolozsvár. Kolozsvár város Levéltára. Protocollum Oeconomico-Policum (a továbbiakban: Kolozsvár Prot. Oec. Pol.) 1762/1815. Az Erd. Gub. 1815. jún. 5-i 4366. sz. rendelete.

⁷⁰ Kolozsvár Prot. Oec. Pol. 1105/1812. Az Erd. Gub. 1812. júl. 2-i 5183. sz. rendelete.

⁷¹ Ny. Okl. Gy. Erd. Gub. 9463/1803.

megbizonyítjuk, hogy a nemzeti dísz és erő gyarapítására való törekedésben lenni akarunk.” Kifejti, hogy Magyarországon és a Birodalomban már vannak példák invalidus alapítványra. Annak bizonyítására, hogy Erdély is tehet valamit, a javaslattevő maga is ajánlja, hogy a provinciában invalidusalapot létesítsenek. Annak anyagi alapja az erdélyi vízimalmok vámja lehetne. Mivel a provinciában nagyon sok vízimalom van, azok mindenike évente egy napi vámját a hadirokkantak alapjának adományozná. Az így összegyűjtendő gabona eladásából befolyó összeget felajánlanák a hadipénztár invalidus fundusa céljaira. Az invalidusalapítvány jelentőségét összegezve, a javaslat így fogalmaz: „A nemzet önnön magát becsüli ezen szép tette által, de megbecsüli azokat is, kik érette, javaiért, törvényes szabadságai s constitutiója állandóságáért dicsőséggel vértettek Lipsia [Lipcse] mezein, a francia határokön túl és Olaszország termékeny térségein...”⁷²

A javaslat sajnos feledésbe merült, miután az 1815 nyarán megkötött béke véget vetett a háborúk negyedszázados időszakának és a katonák áldozatvállalásának. Hasonló sorsa volt br. Kemény Sámuel 1809. évi azon javaslatának is, amely azon „insurgens nemes és szabad székely” harcosoknak tett alapítványt, akik „az ellenséggel való csatázás közben kapott terhes sebből vett romlás miatt élleme teljes megszerzésére alkalmatlaná tétettek”, illetve azok özvegyei és árvái részére. Tíz ilyen hadirokkantnak ajánlotta fel Kemény báró harasztosi jószágát, mindeniknek egyenlő darabot kimérve és szétosztva; gazdasági eszközökre és a földművelés folytatására mindenik házanépének még 100-100 német forint készpénzt, első vetésre pedig 15-15 véka búzát és 2-2 véka törökbúzát ígért, az építkezésekre pedig erdeiből elegendő fát.⁷³ Az alapítvány gyakorlatba ültetésére már csak azért sem nyílt alkalom, mert az inszurgensek harctérre sem kerültek, puszkaport sem szagoltak.

A napóleoni háborúk után félesztendővel a hadirokkantak kérdése annyira súlyossá vált, hogy a központi hatóságok átfogó, intézményes megoldásra gondoltak, annak terhére azonban a területi szervekre igyekeztek hárítani. Az Erdélyi Udvari Kancellária 1816. január 16-án közölte az erdélyi iurisdictiókkal: a hosszas háborúk nyomán a birodalomban 50 843 hadirokkantról kell gondoskodni; azért invalidusházak létesítésére szólítja fel a törvényhatóságokat. Közli, hogy 6702 rokkant invalidusházakban él, 19 060-at otthon tartanak el, de 25 081 invalidus társadalmi segítségre szorul. Azért kéri a Kancellária: 1. az erdélyi rokkant katonák névsorát, akik invalidusházba utalandók; 2. azok névsorát, akikről magánszemélyek, városok vagy községek gondoskodhatnak; 3. a hasonló megsegítési nyilatkozat a rokkantak katonakönyvébe irattassék be; 4. a polgári gondoskodás alá helyezett rokkant katonák a polgári hatóságok alá tartoznak; 5. a rokkantakról való gondoskodást a lelkipásztorok közöljék a lakossággal és őket segítő cselekedetekre serkentsék a köznépet.⁷⁴ A rendelet hatékonyságának a vizsgálata már kívül esik tanulmányunk korszakhatárán. A közel 51 000 hadirokkant ténye azonban sejteti azt a súlyos embervesztést, amelyet az Osztrák Birodalom szenvedett a francia és napóleoni háborúk idején. A veszteségekből nyilvánvalóan bőségesen kijutott Magyarországnak és Erdélynek is.

⁷² Torda vm. Lvt. 631/1815. Az Erd. Gub. 1815. márc. 20-i 2120. sz. rendelete.

⁷³ Torda vm. Lvt. 686/1809. Az Erd. Gub. 1809. júl. 2-i 5110. sz. rendelete.

⁷⁴ Ny. Okl. Gy. Az Erd. Kanc. 1604/1816. jan. 26-i rendelete.

Sajnos nemcsak az invalidusok kérdésére nem találtak intézményes megoldást Erdélyben, hanem a hadiözvegyek és hadiárvák ügyére is nehezen. A Birodalomban egyébként a hadiárva fiúgyermek részére külön intézet működött, ahol katonai pályára nevelték őket. Hasonló sors várhatott özv. Báthori Ferencné, Nagy Kata árváira, aki nehéz helyzetében az erdélyi gubernátorhoz fordult segítségért. Datálatlan kérvényében elpanaszolta: „az én uram Ófelségét szolgálván az háboruban elesett – én pedig három gyermekekkel maradtam, ketteje csak félesztendősök, egyszerre születtek és azok mián élelem keresésére töllök mint csecsszopóktól nem is mehetek, úgyhogy ilyen nagy drágaságban velek együtt éhen kell elvesznem.” Árváit intézetbe akarta adni. A gubernátor válasza az volt, hogy az özvegy a szükséges igazolványokat adja be s ő maga segíteni fog, hogy a nagyszebeni árvaházba jussanak.⁷⁵

Az 1792–1815. közötti háborús időszak megpróbáltatásai erősen megnövelték a belső nehézségeket Erdélyben is. Az adók, a portio és beszállásolás egyre jobban sújtotta a lakosság nagy tömegét, éppúgy, mint a katonáskodás rendszere, amely szintén a köznépre nehezedett. Ha az éghajlati csapásokkal karöltve jelentkező gazdasági nehézségek mégjobban megnehezítették az alsóbb néposztályok helyzetét, az újoncozás soha nem látott méretei sokak életét tették ki halálos veszedelemnek egy olyan ügyért, amit nem tekintettek a magukénak. Miközben a francia forradalmi és napóleoni hadseregben ügyük igazságosságába vetett hitű katonák értek el világraszóló sikereket, a cs. k. hadseregbe sorozott erdélyi legények idegen érdekek pusztá eszközeként kényszerültek tűzbe menni. A katonafogásra, kényszerű katonáskodásra alapozott hadrendszer a francia forradalmat követő időszakban már idejét múlta, nem lehetett elég hatékony, Bécs nem remélhetett ütőképes és lelkes katonaaállományt, hanem éppen fordítva – a katonáskodás ellenállást váltott ki az arra szántak jó részéből. Az ellenállás két legáltalánosabb formája az újoncozás előli menekülés és a katonai egységtől való szökés volt.

*

4. Menekülés a tyrozás és a katonai bevonulás elől. Nem beszélve a jövő katonára váró nehéz kiképzésről és az őt háborúban fenyegető életveszélyről, az újoncozás rendszere maga is megalázó módon alakult: az önkényes kijelölés, a kiszemelték éjszakai, alattomban történő elfogattatása, rabokhoz hasonló kezelése, hátrakötözött kezekkel a sorozóhelyre kísérése és bezárása – mind olyan tényezőt jelentettek, amelyek önmagukban is elrettentették a fiatalokat a kétféjű sas zászlói alatti szolgálattól.

Azért mihelyt a tyrozás közeledésének híre terjedt, megkezdődött a legények menekülése otthonról, ami a napóleoni háborúk idején tömegméreteket öltött. Hegyes vidéken erdőbe-havasokba menekültek, másutt bányák mélyén húzták meg magukat, sík vidéken mocsarak közé bújtak el vagy pedig vándorbottal kezükben messzi vidékekre bujdosztak el. Volt, aki öncsonkítással vagy vesztegetéssel igyekezett megszabadulni a bevonulástól. Mikor Torda vármegye főispánjának szemére hányták, hogy a rábizott terület

⁷⁵ Magyar Országos Leváltár, F 39 Erdélyi Gubernium Levéltára. Praesidalia (a továbbiakban: Erd. Gub. Praes.) Bánffy György iktatatlan elnöki iratai. 4. csomó.

100 tyróval hátrálékban van (1806), egészségi okok mellett azzal védekezett, hogy a hadseregben rossz a bánásmód, a katonának szánt emberek többsége pedig nyomorult állapotban van.⁷⁶

Az újoncozást megelőző katonai összeírás az Osztrák Birodalom nagy problémája volt. Az újoncozás előkészítésének és végrehajtásának tárgyalásakor láthattuk, hogy a katonaszédést a nincstelenekkel kezdték s úgy haladtak a vagyonos rétegek felé, beleértve a családokat is. Gróf Nemes József aranyosszéki főkirálybíró már 1800-ban azt jelentette, hogy a tyrozás során a „vándorló legényekből” kifogytak, a házas emberekre szorultak; sőt rendelést tett, hogy „minden contributio alatt lévő gazdáknak fiait és szolgálait conscribálják”.⁷⁷ A háború végére azonban elérkeztek oda, hogy „minden terheket hordozó egyedül lévő gazdákból kellett kiállítani a tyrokat” – amint Küküllő vármegye főispánja a gubernátornak jelenteni kénytelen.⁷⁸

A katonai hatóságok jelentése alapján Erdélyben a Gubernium már 1806-ban felhívta a törvényhatóságokat, hogy „azon személyek, kik a militaris conscriptio alatt lévő német tartományokból a katonaság elől Magyarországra, nevezetesen a militarizált székhelyekre magukat elvonták, szorgalmasan felkerestessenek és ha az őket illető uradalom passualis levele nélkül fognak találatni, fogattassanak el” és illetőségi helyükre vitessenek vissza.⁷⁹

Adataink a katonaság előli menekülés birodalmi összefüggései folyamatának különösen cseh–morva tartományaira vonatkoznak. Először a Gubernium nyomozólevelében két „katonai szolgálat elkerülése tekintetéből kivándorlott” morvaországi mesterlegény utáni nyomozásról olvashatunk, egy másikban azonban ezek száma már 44.⁸⁰ A jelenség azonban folytatódott, mert másik alkalommal ismét 26, aztán 8, később 15, majd már 63 odavalósi katonaköteles ifjút nyomoznak.⁸¹ Mindez azt jelzi, hogy Cseh–Morvaországban a szökés a tyrók sokaságát ragadta magával. De nem maradt el Galicia–Lodoméria tartománya sem. Mikor 1809-ben a nagyszabású Generalcommando a Galiciából Várad felől Gyulafehérvárra irányított rekruták érkezése felől tudósította az Erdélyi Guberniumot, egyben felhívta a figyelmet a dezertálás veszélyére. A kérdés fontosságát csak aláhúzta, hogy három nagy transzportban érkező menetoszlopról volt szó, amelyekben összesen 4260 újonc érkezett Erdélybe.⁸²

Nagyon is a valóság talaján fogant gr. Haller István, Felső-Fehér vármegye főispánjának a gubernátorhoz intézett 1805. december 26-i jeletése. Eszerint „békeség idején az ezredek kisebb hijánossága pótlására kevesebb tyrók kívántatnak, az Excellentiád által meghatározott bölcs módok a célt felsegélteni nem fogják; de bátorkodom Excellentiádnak talám nem méltatlan félelmemet kijelenteni, hogy midőn a mostani hadakozás terhes környüállásai a nép tudára hatott, a következő katonafogdasásnak legkisebb és akármely messzéről észrevehető jele, új és nem

⁷⁶ Erd. Gub. Praes. 316/1806.

⁷⁷ Uo. 126/1800.

⁷⁸ Uo. 378/1814.

⁷⁹ Torda vm. Lvt. 5/1806. Az Erd. Gub. 1805. nov. 28-i 9032. sz. rendelete.

⁸⁰ Torda vm. Lvt. 1360, 1542/1815.

⁸¹ Uo. 1516, 1599/1815.

⁸² Erd. Gub. Praes. 559/1809.

reménlett akadályokat szülhetne, a mostani mostoha esztendő miatt a honnyi csendes maradásra különben is kevéssel zálogos föld népibe. Midőn tehát a már repatriált és még nagy részben még restantiában lévő kiállítandó tyrók száma is oly nagy, hogy annak kiállítására nézve nem lehetünk eléggé vigyázók, hogy a nép ezt semmi jelekből észre ne vegye, ha megeshetik az Excellentiátok rendelésének fessegetése nélkül, esedezem, hogy minden papi oktatások s minden más lépések, melyekből a nép a tyro-fogás közelgetését csak gyaníthassa is, boldogabb időnkig múljanak el, míg az idő is alkalmasabb lészen azoknak a nép gondolkodása módjában való férkeztetésére, sőt inkább a még hátra lévő tyrók lehető szükséges kiállítása az egész országban és az eddig gyakorlott mód szerint egy határozott időre rendeltessék.”⁸³

Hasonló képet festett a tyrózásról Nagy Lázár Kolozs vármegyei főbíró: „Nagyméltóságú gróf gubernátor úrnak őexcellentiája praesidialis rendelését a mostani tyrozással – írta – azokon a módokon, amelyeken parancsoltatott kerületembeli szolgabíráim által végbe vitetni s falunként repatriált tyrokat eléállítani nemcsak megpróbáltam s a képzeltetésig [!], amit ezen tárgyban felgondolhattam bővebb utasításul szolgabíráimnak elejekbe adtam. De az ők személyes és írásbeli elöttem tett néhány rendbeli relatiójokból kéntelen vagyok kedvetlenül jelenteni, hogy ők akár mint igyekeztek is az elejekbe tett módokon mindent elkövetni, papokkal prédikáltatni, sorsvetéssel a tyrokat conscribáltatni, mégis ide zárt relatióik szerint semmire sem mehettek; a hat járásból csak egy conscriptus az általok meghatározott helyre, napra még eddigelő elé nem állott. S mint jelentik már két terminusokat újabban is hijába praefigáltak; ha keményebb más módokhoz nem fognak, nem is lehet remélni, hogy repatriált quottajokat kiállíthassák...”⁸⁴ Az újoncozás igazságosabb rendszere, az újoncok sorshúzással való kiállítása nem hozta meg a várt eredményt, maradt tehát az erőszak alkalmazása. Ami gyakorlatilag nem jelentett egyebet, mint hogy az újoncok kiállítására a hadsereget vették igénybe. Úgy, amiként azelőtt. 1805-ben Marosszék királybírája a kirótt 130 tyró kiállítására katonaság segítségét kérte, nehogy azokat a rokonok és barátok kiszabadítsák.⁸⁵

Erdély adottságai különösen sok alkalmat nyújtottak a katonaszökevények befogadására. A földrajzi viszonyok folytán a legények leggyakrabban a hegyi ösvényekre bízták magukat és erdőkben-havasokban, nyári szállásokon, kalyibákban bújtak meg. Az 1812. évi katonaszedés idején írta Katona Zsigmond, Belső-Szolnok vármegye adminisztrátora: „a katonaság mozgásait, a szabadságosok beidőzését, a tábori kocsisoknak pedig kezesítéseit látván a nép: régtől fogva szemmel tartja előljáróit, mikor lészen katonafogás; és mihelyt ezeknek gyakoribb egymással találkozásait látja, azonnal a mezőn és erdőkön keres foglalatoságot magának, még enni sem mégyen haza, hanem hozzátartozóival oda kihordat magának. Odahaza vagy a katonaságra nem alkalmasok, vagy az attól rendszerint mentté tétetni szokott egyes gazdák s gyermekeik maradnak.”⁸⁶ Hasonló helyzetképet festett Franz Klompe brassói főbíró Brassó-vidékéről. Azt írja, hogy amikor 1812-ben a tábori kocsik, a kocsikhoz lovak és kocsisok sorozásának híre

⁸³ Uo. 10/1806.

⁸⁴ Uo. 968/1809.

⁸⁵ Erd. Gub. Praes. 298/1805.

⁸⁶ *Trócsányi Zsolt: Az erdélyi parasztság története. 1700–1849.* Budapest, 1956. 181–182. o.

terjedt, a katonai szolgálatra alkalmas férfiak az erdőkbe vonták magukat. Udvarhelyszéken a főkirálybíró jelentése szerint a legények „nagyobb része már mindenütt a zöldelő erdőkbe vette lakását”.⁸⁷

A katonaköteles ifjak bevonulás előli menekülése az erdőkbe, mondhatni, egész Erdélyben általános jelenség volt. Mikor Alsó-Fehér vármegye 1809 őszén a kirótt 22 tyróból csak 5 kiállítását jelenti, a negatív mérleget azzal indokolja, hogy a legények „megértették a szászsebesi és szerdahelyi erőszakos fogdosást, az idevalók is kimentek az erdőkbe, aki valamirevaló volt”.⁸⁸ Később Felső-Fehér vármegye főszolgabírája, Sárpataki György maga is azt kénytelen jelenteni, hogy a sorshúzásra vagy elő sem állottak, vagy pedig a kihúzáskor az érdekeltek elszöktek.⁸⁹ A kapcsolatos jelentés az újoncozás egész rendszerére, a sor alá vettekhez vonatkozó megjegyzések miatt olyan érdekes, hogy arra még külön kitérünk. Nem volt külön a helyzet Marosszéken sem, hiszen a főkirálybíró már 1800-ban arról számolt be, hogy a tyroállítást felfüggesztette, mert az arra valók az erdőkbe menekültek.⁹⁰ Előbb idéztük azt az esetet, amikor a marosvécsi falusbíró tévedésből a tyrozást egy nappal hamarabb hajtotta végre s a környék legényei az erdőkben vonván meg magukat, menekültek el.⁹¹ Így aztán a gubernátor a tyro-szedést itt kénytelen volt leállítani, hogy „annak híre kiterjedvén az erdőkben és egyebütt lappangó ifjúság honjába visszatérjen”.⁹² Mikor a vármegye főispánja a gubernátor előtt a tyrozás körüli akadályokról beszélt, akkor „rész szerént a havasi járásokra nézve, az ifjaknak még most is többnyire az erőkben való lappangását” említette fő ok gyanánt.⁹³ Voltak olyan vidékek, ahol a katonafogás elől menekülő tyrok jobban eltűnhettek a hatóságok szemei elől. Ilyen lehetett a mezőségi Lőrinci. Egy 1813. évi kihallgatáskor vallotta Flutur Kretsun, „hogy ezelőtt is katonafogáskor gyakori ízben Lőrinciben sok csellengők gyülekeztek”.⁹⁴

Az újoncozás tárgyalásakor láttunk eseteket, amikor a szökésben lévő ifjút más megyében vagy járásban fogták el mint gyanús „csellengőt” vagy „tekerget”. A Bánság fiatalságának a sorozás elől az Ada-Kaleh szigetére való menekülés nyújtott kiutat, azért az átkelés a szigetre csak Orsovánál és katonai kísérettel történhetett.⁹⁵

Szokássá vált a távoli vidékekre vagy egyenesen más országrészekbe, provinciákba való menekülés. 1803. augusztus 3-án például a bánsági román–német hatőrőrezred övezetében 109 elfogott legényt kísérték a temesvári parancsnokságra, akik az erdélyi vármegyékből menekültek oda.⁹⁶ A többség persze csak a közeli vidékeken bolyongott s könnyebben a hatóságok kezére került. Így fogták el Székely Ferenc tyrót az aranyosszéki Keresztesen, onnan a tordai katonai nevelőintézetbe vitték, majd átadták az

⁸⁷ Uo.

⁸⁸ Erd. Gub. Praes. 951/1809.

⁸⁹ Uo. 999/1809.

⁹⁰ Uo. 338/1800.

⁹¹ Torda vm. Lvt. Praesidialia. 1812. Számozatlan. Gyárfás József főispánnak. Felfalu, 1812. jún. 29.

⁹² Uo. Az Erd.Gub. 1812. júl. 14-i rendelete.

⁹³ Uo.

⁹⁴ Torda vm. Lvt. 257/1816.

⁹⁵ *Georgescu*: i. m. 1032. o.

⁹⁶ Uo.

illetékes regimentnek.⁹⁷ Nem ismerjük szökésének körülményeit, tudjuk viszont, hogy a szebeni gyalogezred tartalékszászlóaljából megszökött Mezei Mihály tyrót a testi fenyíték mellett 60 rénesforint büntetésre ítélték.⁹⁸

Az assentálás, a sor alá állítás után a rekrutákat először vagy polgári, vagy katonai börtönbe zárták, majd következett a katonai egységhez való beosztásuk. Az újoncok szökése itt is folytatódott. 1807-ben a Gubernium két olyan újoncot nyomoz, akik „a szebeni kaszárnya fogházából...az ablak vasrostélyának elrontása által” menekültek el.⁹⁹ 1810-ban már egyenesen 13 Nagyszebenből elszökött újonc után nyomoznak.¹⁰⁰ A Bánság területén is sok hasonló esettel találkozunk. Nem egy újonc abból a központból szökött meg, ahova kiképzésre vitték. 1814. február 23-án Arad várából 31 újonc szökött meg s március 4-én újabb 18. Böven akadnak olyanok, akik már akkor megszöktek, mikor illetőségi helyükről a megyeközponba irányították őket.¹⁰¹ Hasonló eseteket, a Vaquant gyalogezredbe sorozott katonaszökevényeket nyomoznak 1814-ben, akik közül ketten „a balomiri stációról szöktenek el” (Szászváros szék), a harmadik pedig a tardosi (Hunyad vm.) stációról.¹⁰²

A napóleoni háborúk végén szervezett vadászszászlóaljak állományának a toborzása az amúgy is nehezen haladó újoncozásban még fokozta a nehézségeket. A főispánjával hadilábon álló Ribiczei László Zaránd vármegyei alispán 1814-ben azt volt kénytelen jelenteni a gubernátornak, hogy a főispán a tyrók javát a vadászbattalionba irányította át, s az útnak indított 36 tyro közül 17 „az úton strázsástól elszökött.”¹⁰³

De nemcsak a strázsák, hanem más hivatalos személyek is segítettek a katonaszabadításban. Ugyancsak 1814 nyarán a Gubernium azok felelősségre vonása felől intézkedett, akik a „Torda vármegye részéről tyróknak állítatott és Kolozsvár felé kísértetett személyeknek erőszakkal lett kiszabadításokban részesek voltak”. A felelősségre vonandók közt volt Demeter András feleki arendátor „hamisan adott testimoniumért” és Kolozsvári József hadbiztos, „mivel Jósa Mátyé nevű tyrót egy könnyűszerűleg való kérésre kiadni bátorzkodott”.¹⁰⁴

Olvashatunk azonban olyan esetről is, mikor a katonaszabadításban a határőr-katonaság nyújtott segítséget. Ez történt például Fogaras-vidéken, mikor egy tyrónak fogott cigány zsellér kiszabadításában az ottani határőr katonák segédkeztek.¹⁰⁵ Máskor a tyrók kimenekítése rokoni-baráti alapon történhetett. Hiszen Bisztrai József Fogaras-védéki főkapitány 1809-ben azt jelenti a gubernátornak, hogy az alsóárpási határőrkatonák a tyrókat kiszabadították.¹⁰⁶ Hasonló esetek láttán nem csodálkozhatunk, ha olyan példa is

⁹⁷ Torda vm. Lvt. 1217/1805.

⁹⁸ Uo. 132/1814.

⁹⁹ Torda vm. Lvt. 674/1807. Az Erd. Gub. 1807. jún. 4-i 4296. sz. nyomozólevele.

¹⁰⁰ Uo. 258/1810.

¹⁰¹ *Georgescu*: i. m. 1039. o.

¹⁰² Torda vm. Lvt. 279/1814. Az Erd. Gub. 1814. jan. 17-i 247. sz. nyomozólevele.

¹⁰³ Erd. Gub. Praes. 130/1814.

¹⁰⁴ Torda vm. Lvt. 1006/1814. Az Erd. Gub. 1814. júl. 18-i 7458. sz. rendelete.

¹⁰⁵ Erd. Gub. Praes. 350/1805.

¹⁰⁶ Uo. 173/1809.

akadt, hogy a tyro elfogását a falubéliek néha megakadályozták. Kandó Mihály udvarhelyszéki királybíró 1795. április 1-jén azt jelentette a gubernátornak, hogy mikor a nagy- és kiskedei lakosok a dulló parancsára a falu házában lakó, tyrónak kijelölt Pásztor Nyikitát el akarták fogni, Imre György és öccse „reájok menvén, nagy káromkodásokkal, lövéssel való fenyegetőzésekkel hatalmasul elvették, mely cselekedetekkel másoknak is rossz példát adván, a királyi szolgálatot késleltették, a subordonatiót, csendességet megbántották.”¹⁰⁷

Feljegyeztek azonban ezeknél súlyosabb eseteket is. Volt rá eset, hogy katonaszökevények bandákba verődve felfegyverkeztek, élelemmel látták el magukat, katonai központokat támadtak meg s kiszabadították az elszállításra váró újoncokat. Így például Magyaród (Arad vm.) helységben (ahol 1814 márciusában 10 napon át tartottak fogva 15 újoncot, várva, hogy létszámuk elérje a 30-at) megtámadták a fogva tartottak börtönét és kiszabadították őket. 1815-ben Bojcán (Zaránd vm.) 11 bányász fegyverrel támadt Medre Petru falusbíróra és két esküdt társára, sőt egyiküket meg is ölték, mert katonának fogták el a bányamestert. A bányászok kemény fellépésére aztán a zarándi hatóságok szabadon bocsátották a bányamestert.¹⁰⁸

A bevonulás elleni védekezés másik ismert módjára, a hatósági közegek megvesztegetésére már hoztunk fel példát. Valamennyi közt a legszomorúbb módszer mégiscsak az volt, amikor az ép, egészséges fiatal emberek a katonasors elől testi épségük feláldozásával: öncsonkítással védekeztek. Az öncsonkításnak legkülönbözőbb formáit követték el, a leggyakoribb mód a fogak kihúzatása és a mutatóujj levágatása volt. Akkoriban ugyan-is a hadi löfegyverhez a töltény kettésével volt szerelve s ezt a katonának a puská megtöltéséhez fogaival kellett ketté harapnia, a fogak kihúzatása viszont erre alkalmatlanná tette. Másrészt a mutatóujj levágatása esetén a puská elsütésére nem volt képes, így a vizitációkor „untauglich” (alkalmatlan) minősítést kapott.¹⁰⁹

Előfordult, hogy az öncsonkítás tömegméréteket öltött. Így 1815-ben Hunyad vármegyében 59 paraszt ifjú végzett magán öncsonkítást, hogy a katonai bevonulástól megszabaduljon.¹¹⁰ 1809-ben Szabolcs vármegyében elfogtak és Torda vármegyébe toloncoltak egy Kotze János nevű „széllyel csellengő és állandó helyt nem tartó legényt, mint magát megcsonkított és katonaságra alkalmatlant”, aztán átadták a katonai hatóságoknak.¹¹¹ Végül 1814-ben a Gubernium kénytelen volt az öncsonkítók megbüntetését elrendelni.¹¹² Még abban az évben a Gubernium olyan határozatot hozott, hogy az öncsonkító katonák „az arielis katonai szekerek mellé aplicáltassanak”.¹¹³

¹⁰⁷ Uo. Bánffy György gubernátor elnöki iratai. Iktatatlan.

¹⁰⁸ *Alexander Neamtu: Recrutarea iobagilor la oaste, un aspect al asupririi feudale în perioada descompunerii feudalismului în Transilvania.* In: *Studii și referate privind istoria României.* București, 1954. I. k. 920–921. o.; *Georgescu:* i. m. 1039–1040. o.

¹⁰⁹ *Berkó István: Sorozás másfélszázad előtt. Magyar Katonai Szemle,* 1939/9. 219. o.

¹¹⁰ *Georgescu:* i. m. 1039. o.

¹¹¹ Torda vm. Lvt. 703/1809.

¹¹² Uo. 1166/1814.

¹¹³ Kolozsvár Prot. Oec. Pol. 3000/1814.

Noha az újoncok szökése is gyakori volt, legtöbb adattal mégis a már kiképzett, hadrendbe állított vagy harctérre induló egységek katonáinak dezertálásáról rendelkezünk. Mivel ezek már a zászlóra felesküdt katonák voltak, szökésük súlyosabb véteknek minősült. A háború egész időszakában a személyes leírások (Personalbeschreibung), a nyomozólevelek százai kutatták az egész Birodalomban és Erdélyben a szökött katonák ezreit. A katonai szervektől nyert értesülések birtokában a Gubernium által kibocsátott nyomozó rendeletek egyénileg, ezredek szerint vagy hadi egységenként csoportosítva, a dezertőr neve, életkora, illetőségi helye, vallása, nyelvtudása, esetleg ismertető jegyei felsorolásával igyekeztek a szökött katonák nyomára bukkanni. A nyomtatott személyes leírás néha csak egy, esetleg egynehány nevet és adatsort tartalmaz, van azonban arra is példa, hogy az erdélyi ezred nevének feltüntetése után a dezertőrök százait találjuk. A legtöbb nevet tartalmazó nyomozólevél 1808-ban jutott el az erdélyi törvényhatóságokhoz; az egyiken 94 dezertőr adatai szerepelnek,¹¹⁴ a másikon már 154,¹¹⁵ végül egy következőn egyenesen 263 katona személyi adatai.¹¹⁶

Számbavéve a Torda vármegye levéltárában őrzött nyomozóleveleket, arra a következtetésre jutottunk, hogy az 1804–1815 közötti esztendőkből a Gubernium 4169 szökött katona után kutatott. Mivel az adott számban nem szerepelnek az 1792–1803. közötti katonaszökevények (amikor a szökések kisebb arányúak voltak), ugyanakkor egyes nyomozólevelek az adott közigazgatási egység levéltárából hiányoznak, végeredményben a francia és napóleoni háborúk egész időszakára vonatkozólag a dezertőrök számát mintegy 7000-8000-re becsülhetjük.

A legtöbb dezertőrt az 1805. évben találjuk (1563 katonát), a többi esztendőben számuk erős ingadozást mutat.¹¹⁷ Névelemzés és vallás alapján megkíséreltük a katonaszökevények nemzetiségi arányszámát is megállapítani. Eszerint az erdélyi származású dezertőrök 66,38 %-a román, 28,29 %-a magyar, 2,31 %-a más nemzetiségű, végül 3,02 % ismeretlen nemzetiségű volt. Megjegyzendő, hogy a határőr ezredek közül dezertáltakat nyomozó személyes leírások csak ritkán érkeztek a kérdésben kevésbé érdekelt vármegyékhez, márpedig az itteni katonaszökevények besorolása sokban módosíthatja a kiszámított fenti arányokat.

¹¹⁴ Torda vm. Lvt. 668/1808. Az Erd. Gub. 1808. júl. 16-i 4993. sz. rendelete.

¹¹⁵ Uo. 37/1808. Az Erd. Gub. 1807. dec. 18-i 9129. sz. rendelete.

¹¹⁶ Uo. 56/1808. Az Erd. Gub. dec. 9. 8196. sz. rendelete.

¹¹⁷ Összegezésünk alapján számuk évek szerint így alakult: 1804-ben 108 (Torda vm. Lvt. 1, 121, 122, 476, 477, 556, 524, 609, 653, 806, 807, 909, 1080, 1106, 1107, 1178, 1284/1804.); 1805-ben 1563 (uo. 126, 172, 201, 240, 280, 311, 640, 696, 903, 954, 974, 1043, 1180, 1272/1805.); itt a számot erősen növeli, hogy a Gubernium 1805. aug. 22-én 6690. sz. alatti nyomozólevelében a Benyovszky regiment 384, a Splényi regiment 999 szabadságról vissza nem tért katonáját dezertőrként keresteti); 1806-ban 60 (uo. 5, 16, 29, 48, 107, 167, 29, 48, 107, 167, 183, 354, 523/1806.); 1807-ben 179 (uo. 37, 223, 347, 428, 533, 573, 621, 674, 699, 754, 916, 671, 1180, 1181, 1203/1807.); 1808-ban 629 (uo. 31, 37, 56, 220, 322, 426, 438, 649, 655, 668, 669, 857, 975/1808.); 1809-ben 205 (uo. 318, 367, 579, 635, 636, 687, 740, 867/1809.); 1810-ben 38 (hiányos adatok alapján: uo. 191, 258, 416, 771/1810.); 1811-ben 233 (uo. 40, 60, 84, 95, 173, 399, 483, 755, 813, 823, 1155, 1156, 1168, 1230/1811.); 1812-ben 390 (uo. 187, 209, 251, 252, 416, 492, 981, 1019, 1128, 1151, 1192, 1288, 1645/1812.); 1813-ban 287 (uo. 17, 92, 116, 313, 346, 531, 534, 656, 809, 923, 792, 979, 1022, 1054, 1061, 1396, 1458/1813.); 1814-ben 292 (uo. 58, 97, 129, 246, 279, 290, 576, 579, 580, 603, 708, 712, 889, 908, 1008, 1009, 1041, 1061, 1191, 1208, 1211, 1214, 1229, 1230, 1344, 1389, 1447, 1497, 1731/1814.); 1815-ben 185 (uo. 216, 244, 316, 321, 369, 370, 1302, 1346, 1543, 1546, 1576-1579/1815.).

Tekintélyes lehetett a katonaszökevények száma a partiumi és kelet-magyarországi területeken is, legalább is erre vallanak az elszórt adatok. Szatmár vármegyében például 1805-ben először 5 katonaszökevény után nyomoznak, azután már 34, majd ismét 7 szökött katona után.¹¹⁸ 1808. december 7-én 17 Jellesics gyalogezredbeli katonaszökevény ellen adtak ki körözvényt.¹¹⁹

A nyomozóleveleket átolvasva rendkívül színes kép tárul elénk. Gyermekifjaktól öreg hadfiakig, közlegényektől a tiszttekig a Habsburg Birodalom minden nemzetisége képviselve van a szökevények palettáján. A legfiatalabb közöttük, a mindössze 15 és fél esztendőes gyermekkatoná, Bertalan Komsa, a József főhercegről elnevezett erdélyi huszárezred közembere volt,¹²⁰ de van több 50 éven túl járó öreg vitéz is. Legszebb ifjúságát a huszároknál eltöltötte már, mikor szökésre szánta el magát a borbereki (Alsó-Fehér vm.), 35 esztendőes Szabó János az „általa ellopott császári lóval” és annak felszerelésével együtt. A nyomozólevelél megjegyzi, hogy „14 esztendőig tett igaz szolgálatáról” írása van.¹²¹ Szolgálatát egybeesett a francia és napóleoni háborúk hosszú időszakával, s szökése pillanatában javában dült az I. Napóleon és a III. koalíció közti háború.

Máskor egyenesen a menetszázadból szöktek meg a katonák. Az 1809. évi háború kezdetén az Erdélyi Gubernium egyszerre 5, személyleírást tartalmazó listán nyomoz 34 katonaszökevényt. Köztük voltak határőrkatonák is. „Azon gyalog közkatonáknak – szól a körözvény –, akik az első oláh regimentből, mikor a háborúba vitettek az útban elszöktének” a száma 9-re emelkedett.¹²² Az I. sz. (orláti) román határőrezred katonáinak szökésben lévő sokaságáról részletesen beszámolt Hunyad vármegye főispánja 1805. szeptember 25-én. Elmondta, hogy mikor az ezred utolsó csoportját is kivitték, „úgy elszöktek, hogy némely stációra nézve, az honnét ötven katonának hetven fegyver is jutott”; a nehézséget fokozta, hogy a katonaszökevények nagy része „productus judicialiter absolvált és csak háború végéig a katona szolgálatban ígérettel megtartott nemes ember katonákból állt”. Elfogni őket nehéz, mert az ellenük felültetett nemesek közt ezek atyafiai vannak. A gubernátor válaszában „a feles számmal dezertált szélybeli katonáknak elfogattatására” tervezett vármegyei segedelem megszervezését a főispán bölcsességére bízta. Figyelmeztette azonban a főispánt, hogy a határőrök a katonai hatósághoz tartoznak, és nem helyes, ha ügyük kivizsgálásába polgári hatóság avatkozik.¹²³

A katonaszökevények között volt a Splényi gyalogezred egyik katonája, a „két versen elszökött és mostan lefogott Ötves Mihály”, akít „a maga szelid vallomásával együtt a közelebbi katonai őrizethez való kísértetés végett” küldött be a vármegyei

¹¹⁸ Szatmár vm. Lvt. Milit. Fasc. 79.54, 95, 151, 170/1805. Az 1805. január 25-én nyomozott 34 katonaszökevény közül 21 magyar, 9 román, 5 pedig német volt. Szatmáron és Biharban az ezrekben a magyar nemzetiségűek lélekszáma meghaladta az összlétszám felét, Máramaros, Arad vármegyékben és a Bánságban a románok voltak többségben.

¹¹⁹ Szatmár vm. Lvt. Milit. Fasc. 83. 7. sz. A 17 szökevény közül 9 magyar, 5 román, 3 pedig német volt.

¹²⁰ Torda vm. Lvt. 476/1804.

¹²¹ Uo. 201/1805. Az Erd. Gub. 1805. febr. 12-i 1404. sz. rendelete.

¹²² Torda Lvt. 635/1809. Az Erd. Gub. 3017., 3018., 3019., 3440. és 3445. sz. rendelete.

¹²³ Erd. Gub. Praes. 276/1805.

tisztséghez a szolgabíró.¹²⁴ A szököttek sorából nem hiányoztak a „szabad akartú seregbeli magyar battalion”, azaz a vadászászlóaljba bevonultatott katonák sem. 1809 nyarán rendeli el a Gubernium, hogy „mivel a vadász sereghez béállott személyek sokan elszökvén és magokat a tulajdon lakhelyekre megvonván”, a falusbírák éppúgy mint más regimentbeli dezertőröket, fogassák el és a katonai hatóságoknak adják át.¹²⁵

A Erdélyi Gubernium a katonai hatóságokkal összhangban már 1800-ban rendelkezett, hogy az elfogott katonaszökevényekről facti species (azaz tanúkihallgatást követő, jegyzőkönyvbe rögzített ténymegállapítás) készüljön, mikor a katonai hatóságoknak átadatnak.¹²⁶ Ugyanezt a módszert követték a magyarországi vármegyék is.

Egy-egy szökés mögött szinte regényes háttér húzódott meg, drámai feszültségű katonasors, rejtélyes falusi hiedelemvilág. Ilyen volt Skoda János katonaszökevény esete, akinek iratai az idők során vaskos köteggé dagadtak. Iratsomójának legérdekesebb darabja azonban kétségkívül a Nagykárolyban 1805. március 12-én készült tanúkihallgatási jegyzőkönyv. Skoda Udvariba való volt, ahol felesége és gyermeke lakott. „Berenden fogták meg a berendi bírák – szól a jegyzőkönyv –, mint szökött katonát.” Skodát az előző évben Berendről hozták be katonának. Miután assentálták, Bárfára vitték, onan szökött meg, ezrede nevét vagy számát azonban nem ismerte. Aratáskor érkezett haza, de nem mervén maradni, az erdélyi Oláhláposra, majd Máramarosszigetre ment. Mindkét helyen ácsmesterséget folytatott. Szigetről Berendre távozott, ahol elfogták. Szökése okául Skoda elmondta: „nem szép szerént jöttem, nem szándékkal, hanem bizonyosan Ignát Zsófi berendi leány mestersége által hozott haza, ki azelőtt szeretóm volt.” Tőle ment Erdélybe dolgozni, s onnan két hete tért vissza Ignát Zsófihoz, ahol elfogták. Egyetlen éjszaka érkezett Bártfáról Berendre (!), jóllehet menet az út egy hétig tartott odáig. „Ugyanazért tartom és hitetem el magammal, hogy nem szép szerént, hanem mesterség által jöttem oly hirtelen haza, bizonyosan Ignát Zsófia mestersége hozott haza. Míg Láposbányán voltam, addig is akaratom ellen kellett hozzá járnom” – vallotta Skoda János.¹²⁷

Volt rá eset, hogy a katona egyszerűen félelmében vagy a sanyarú élettől menekülni akarva került a dezertőrök közé. Hasonló esetről szól Czoba Vaszília Tasnádon 1809. július 10-én készült „szelid vallomás”-ában. Czoba a galíciai Olies városában a császári szekerek mellett szolgált s onnan szökött meg. „Csak azért szöktem el pedig – vallotta –, hogy egy drága kantárt, mely kezem alatt volt, elvesztettem, s mások megijesztettek, hogy azért engem nagyon megvernek.” Köpenyét és felszerelését a szekérmél hagyta.¹²⁸ „Rostás János önként való vallomásából” (Nagykároly, 1809. március 20.), ennek a 28 éves, református katonának a szavaiból kiderül, hogy otthon felesége és két gyermeke van, foglalkozására nézve pedig „bordakötő mester”. Mikor fejére olvassák, hogy ezredéből kétszer szökött meg, s felvilágosítják, hogy a szökés „nagy bűn”, ez a Duka gyalogezredbeli katona azt válaszolja: „Csak szegény legény próbál, azt tudtam, hogy

¹²⁴ Torda vm. Lvt. 223/1807.

¹²⁵ Uo. 794/1809. Az Erd. Gub. 1809. aug. 28-i 6176. sz. rendelete.

¹²⁶ Ny. Okl. Gy. Az Erd. Gub. 1525/1800. febr. 27.

¹²⁷ Szatmár vm. Lvt. Milit. Fasc. 79. 37. sz.

¹²⁸ Szatmár vm. Lvt. Milit. Fasc. 83. 43.sz.

nem esmer reám senki többször.” Másodszor Kispereskén fogták el katonának, regimentjétől pedig kincstári ruha nélkül, ingben-gatyában szökött meg.¹²⁹ Nyilvánvalóan azért távozott ilyen hiányos öltözetben, mert első szökése után kézre kerülve, megtanulta, hogy a kincstári felszerelés elvitele még súlyosabb következményekkel jár. Gyakorta nyomoztak „katona sütő-legényeket”, akik a Habsburg Birodalom legkülönbözőbb hadi központjaiból szöktek meg.¹³⁰

Másik két dezertőr után vármegyéről-vármegyére nyomozott a hatóság. Peleskéről 1805. május 11-i átiratában a szolgabíró azt jelentette Szatmár vármegyének, hogy Illyés Tógyer és Görbe László dezertőrök vagyona után a kincstárnak járó indemnizációt nem tudja beszédni. Görbe Lászlót nem is a géciek állították, nem ott lakott, hanem „a túrháti erdőkön csavargott, akinek is jobb kezét valamely kondás elvágott”, s azóta hazájába, az Ugocsa vármegyei Kökényesdre távozott. Illyés sem volt a vármegyébe való. Végül is az ügyben Szatmár tisztsége átirta Ugocsa vármegyének, hogy Görbe Lászlót kutassák fel. Információképpen írta a szatmári megkeresés, hogy „egy darabig a Gomba nevű erdőinkbe lappangott s tolvajkodott, valameddig valamely kondások, akiket ő megkárosított, az egyik karját megvagták, amint beszélük, el is ejtették”.¹³¹

A háború alkalmat adott arra, hogy a tisztek némelyike is elhagyja egységét és a franciák oldalára álljon. Ilyen eset történhetett 1805-ben, mikor arról értesülünk, hogy „az garnizon-regementben volt főhadnagy, Wollersztahli Wolker Ignácnak, hitetlen elszökéséért, rangjától gyalázatosan lett megfosztatása s nevének akasztófára függesztése” történt meg.¹³² A nyomozóleveleken nemegyszer szerepelnek olyan erdélyi és más tartománybéli tisztek és tisztségviselők, akik megtévedtek: sikkasztottak s elhagyták katonai egységüket. 1804-ben a Gubernium közölte, hogy Farkas zászlótartót, a főherceg Ferenc Károly gyalogezred tisztjét „csalárdságáért és elszökéséért” haditörvényszéki ítélet alapján 8 évi, Spielbergben töltendő börtönbüntetésre ítélték.¹³³ A pétervárad határőrségtől a kincstári stáb szekerével és 900 Rfl készpénzzel megszökött két futár.¹³⁴ Valószínűleg pénzügyi szabálytalanság miatt volt szökésben a lemergi garnizonból Hoppe Inotentius „Ober-Fourir” számvevő, aki a németen és csehén kívül ismerte az olasz nyelvet is.¹³⁵

A fentiekkel szemben inkább politikai indítéka lehetett olyan tiszt szökésének, akiről egy 1804. évi guberniumi rendelet szól: „A szluini [Dalmácia] szélybeli regimentbe lévő Zeng helységből való Hreglinovich János nevezetű alhadnagy, a francia háború ideje alatt, a kirendelt strázsahelyről, a spanyol király földére lett által szökéséért, visszatérése után hivatalától gyalázatosan megfosztatván”, a Gubernium az eset kihirdetését parancsolja.¹³⁶ A cs. k. hadsereggel távoli országokat-harctereket megjáró, művelt és bátor ember lehetett az a csehországi illetőségű Zandich Ferenc, aki három rabtársával együtt

¹²⁹ Uo. Milit. Fasc. 83. 18. sz.

¹³⁰ Torda vm. Lvt. 954/1805. Erd. Az Gub. 6190., 6420., 6421., 6527. sz. rendelete.

¹³¹ Szatmár vm. Lvt. Milit. Fasc. 79. 74. sz.

¹³² MOL F 142 Cista Diplomatica. Torda vm. gyrás gyűléseinek jegyzőkönyve. Szászrégen, 1805. dec. 2. Az Erd. Gub. 1805. jún. 4-i 4424. sz. rendelete.

¹³³ Torda vm. Lvt. 1284/1804. Az Erd. Gub. 8674. sz. rendelete.

¹³⁴ Torda vm. Lvt. 354/1806. Az Erd. Gub. 1806. márc. 1-jei 1412. sz. rendelete.

¹³⁵ Uo. 712/1814. Az Erd. Gub. 1814. ápr. 28-i 4062. sz. rendelete.

¹³⁶ Torda Lvt. 524/1804. Az Erd. Gub. 1804. ápr. 10-i 1804. sz. rendelete.

szökött meg a temesvári várbörtönből; a személyleírás megjegyzi róla: „beszél németül és franciául, úgyszintén olasz és hollandus nyelven, tud francia és német írást.” Először az Auersperg gyalogezredből szökött meg, elfogták és rabságot szenvedett, aztán ismét katonáskodva megint megszökött s Temesváron raboskodott harmadik szökése előtt. Több nyugati nyelv, de különösen a francia ismerete feltételezi, hogy széleskörű műveltséggel rendelkezett, s ismételt szembeszegülése az osztrák katonai hatóságokkal nézetazonosságára enged következtetni a forradalmi Franciaországgal, annak társadalmi-politikai nézeteivel.¹³⁷

A dezertőrök között bőven akadtak világlátott erdélyi katonák, akik anyanyelvükön kívül más nyelveket is beszéltek, valamint más tartományokból származó szökevények. A Gubernium egyik körözüvényében a nyomozott katonaszökevények között szereplő 2. székely határezredbeli, dálnoki származású Mezei Elek káplár „beszél magyarul, egy keveset németül, oláhul és lengyelül”, a kézdivásárhelyi Dési András anyanyelvén kívül egy keveset szintén beszélt románul és németül; az 1. székely határőr gyalogezredbeli, csíkszentkirályi eredetű Benkes Mihály pedig a magyaron kívül beszélt egy keveset lengyelül, végül a csíktapolcai Pál József káplár anyanyelvén kívül ugyancsak beszélt egy keveset németül.¹³⁸ A 2. román határezredből megszökött, Radna-vidéki Johann Dragosch (Ioan Dragos) román anyelvén kívül beszélt egy keveset olaszul is.¹³⁹

Az 1805-ben körözöttek között a gyulafehérvári „gamizon ágyú seregtől” elszökött Nagy József (aki megszökvén „kardját is magával vitte”), a magyar anyanyelvén kívül ugyancsak németül és románul is beszélt. Névrokona, a székely husároktól törvénytelenül eltávozott nyujtói Nagy József beszélt „magyarul, deákul és egy keveset németül, és mindhárom nyelven írt”. Megjegyzik róla, hogy: „Márciusban perére nézve Marosvásárhelyre menvén, onnan elszökött”.¹⁴⁰ Hasonló nyelvtudása volt a Splényi ezredből dezertált nagyfalusi (Közép-Szolnok vm.) Deák Dánielnek, akiről feljegyzik a Személyes leírás, hogy „beszél és ír németül, deákul és magyarul, azonkívül beszél oláhul és keveset muszkául is”.¹⁴¹

A latin nyelvet ismerő Nagy József huszár és a splényiánus Deák Dániel (mindketten református vallásúak voltak) a katonaszökevényeknek egy külön csoportjába tartoznak; minden bizonnyal kollégiumban tanulhattak és kicsapott diákként vagy tanulásukat abbahagyva választhatták a katonai pályát. Deák Dániel talán 1812-ben részt vett az oroszországi hadjáratban s onnan tanult meg valamit oroszul. Egyébként a hatóságok tartottak tőle, hogy az országban bolyongó katonaszökevények közt „a dezertori név alatt magokat eltikolt kémek (spionok) is találtak”.¹⁴²

Noha sok ezer katonaszökevény ellen folyt a nyomozás, egészen kivételes eset, hogy a szökésben lévők elfogatásáról értesülünk. Ennek a fő oka az lehetett, hogy a lakosság többnyire szolidáris volt a szökevényekkel, elrejtette vagy alkalmazta őket. A Gubernium egyik 1804. évi rendeletében keményen ki is fakadt „az elszökött katonák

¹³⁷ Torda vm. Lvt. 1080/1812. Az Erd. Gub. 1812. júl. 6-i 5333. sz. rendelete.

¹³⁸ Uo. 806/1804.

¹³⁹ Uo. 1106/1804. Az Erd. Gub. 1804. szept. 14-i 7392. sz. rendelete.

¹⁴⁰ Uo. 640/1805. Az Erd. Gub. 1805. máj. 20-i 3843., 3739., 3740., 3824. sz. rendelete.

¹⁴¹ Uo. 316/1814. Az Erd. Gub. 1814. dec. 1-jei 11337. sz. rendelete.

¹⁴² Torda vm. Lvt. 530/1809. Az Erd. Gub. 1809. máj. 23-i 3398. sz. rendelete.

lappangatói”, a „katonák dugattói” ellen, „tapasztaltatván mégis, hogy a katonáknak nagyon gyakorlásba vétetett elszökésekre az adna legnagyobb alkalmatosságot, hogy olyanok elszökések idején, sokak által dugattatni szoktak”.¹⁴³ Az Erdélyi Gubernium 1808-ban is intézkedett a „szökött katonák lappangatói és dugattói” megbüntetésére.¹⁴⁴

Akadtak azonban nyomravezetők és a szökevények elfogatásában közreműködők is. A tordai katonai nevelőház például 1806-ban igazolta, hogy két dezertőrt átvett.¹⁴⁵ 1814-ben Lázár Antal szolgabíró pedig azt panaszolja a megyei tisztségviselőknek, hogy nem akarnak fizetni a három szökevény elfogatásában közreműködőknek, pedig az egyiket „a hagymási gornyik másod vagy harmadmagával kinn a mezőn egy kalibában fogták el”; a katonaszökevény először azt hazudta, hogy udvari cseléd, majd önként megadta magát.¹⁴⁶

A kormányzat ugyanis a szökevények elfogásában közreműködőknek fogbért, prémiumot, ún. taglia-t fizetett. A taglia rendszerét 1805-ben a „tengeri seregeknél” szolgált szökött tengerészekre is kiterjesztették.¹⁴⁷ Nyilván központi rendeletre a Gubernium azt közölte a iurisdictionokkal, hogy altisztekért és matrózokért polgári személy 24, katonai személy pedig 8 rénes forintot kap, míg a hajóslegényekért 6 forintot. A rendelet politikai indítással is számolt, mikor kimondta, hogy „összveesküvés kinyilatkozatója”, ha polgári rendből való 36, ha katona pedig 16 rénes forint díjat kap a hadikasszából.¹⁴⁸ Valószínűleg a katonaszökevények növekvő száma okozhatta, hogy a taglia összegét a kezdeti 2-ről a háborús időszak végére már 24 rénes forintra emelték.¹⁴⁹ A jelentős summa némelyekre csábítólag hatott, de talán a dezertőrök kártevése, kényszerű lopása is közrejátszhatott abban, hogy egyes szököttek utáni hajszára több falut is mozgosítani tudtak. Hasonló okokkal magyarázhatjuk, hogy a Gubernium 1812. november 23-án „a záhi, szengyeli és szakáli communitások által elfogatott és a katonai iurisdictionok által adott Kokos Bollog nevű splényiánus szökevény katonáért competáló taglia” kifizetése felől intézkedett.¹⁵⁰ A jutalom pénz kifizetésére más példák is vannak.¹⁵¹

Egy Asztai László nevű kétszer megszökött katona tagliája fejében járó összeg megszerzéséért 1805-ben a szatmári Csenger és Pusztadaróc falvak előljárósága versengett. 1805. január 31-én Pusztadaróc előljárósága azzal a kérelemmel kereste meg Szatmár vármegyét, hogy Asztait két ízben fogta el, először 1802. július 21-én, másodsor pedig 1804. január 15-én. Másodízben „igen sok övig érő jeges vizeknek gázolása között”. A szolgabíró végül is az egyik elfogás fejében járó összeget Pusztadarócnak, a másodikat pedig Csengernek ítélte, mert az utóbbi helységé volt az

¹⁴³ Ny. Okl. Gy. 6246/1804. aug. 3.; vö. Torda vm. Lvt. 903/1804.

¹⁴⁴ Uo. 6387/1808. szept. 9.

¹⁴⁵ Torda vm. Lvt. 523/1806.

¹⁴⁶ Uo. 1202/1814.

¹⁴⁷ Uo. 56/185.

¹⁴⁸ Ny. Okl. Gy. Az Erd. Gub. 1804. dec. 10-i 9476. sz. rendelete.

¹⁴⁹ Torda vm. Lvt. 1292/1812. Az Erd. Gub. 1812. szept. 28-i 8049. sz. rendelete.

¹⁵⁰ Torda vm. Lvt. 1666/1812.

¹⁵¹ Uo. 1/804; 553/1805; 861/1202/1814.

érdem a szökevény első elfogásában. A nekik járó összeg kifizetését mindenképpen szorgalmazta, „hogy azáltal is a lakosok ébresztessenek a dezertorok elfogására”.¹⁵²

Ha a katonaszökevények letartóztatásában közreműködőknek prémiumot fizettek, maga a dezertőr vagy családja anyagilag is bűnhődött. A kincstári ruházatért minden katonaszökevény után 60 rénes forint járt az államnak, amit a katona vagy hozzátartozói javaiból hajtottak be.¹⁵³ Volt rá eset, mikor maga a Gubernium rendelte el a büntetőpénz beszedését. Így például 1811-ben a Gubernium a József főherceg huszárezred 6, másrészt a Benyovszky gyaloegezred 36 szökevényéért szedeti be a normale quantumot.¹⁵⁴

A keserű katonakenyértől és a véres háborúskodástól való szabadulás lehetett az oka annak, hogy a fogságba esett katonák közül egyesek idegenben maradtak. Jósika Miklós, történeti regényirodalmunk későbbi neves képviselője, 1815-ben a cs. kir. hadsereg tisztjekén Faverenaiban találkozott egy magyar emberrel, „ki egykor mint fogoly megházasodott és Franciaországban rekedt. – Tehetős földész volt már, 4 lovat tartott, s több fia volt. Neje megtanult kissé darabosan magyarul, még a fiúk is beszéltek honi nyelvünket. Hasztalan! a vér vízzé nem válik. Egyébiránt tökéletes francia lett, blouseban s facipőben járt, s reggel annak rende szerint kávézott” – írja.¹⁵⁵

A dezertőrök nagy száma, az elszenvedett embervesztés, a csoportokba verődött katonaszökevények pusztításai és egyéb szempontok arra készítették a bécsi katonai vezetést, hogy időnként amnesztiát (Generalpardon) hirdessen a katonaszökevények részére. Amennyiben 3-6 hónap alatt jelentkeztek, büntetlenségben részesültek. Hasonló amneszia kihirdetésére elég gyakran sor került (1796, 1797, 1798, 1801, 1804, 1805, 1806, 1809, 1810, 1813 és 1814 stb.). A katonaszökevényeknek biztosított amneszia nyomtatott szövege Erdélyben német, magyar és román nyelven jelent meg.¹⁵⁶ Az 1814. szeptember 3-án kiadott Generalpardon érvényesítésére a Gubernium meghagyta a hatóságoknak, hogy a közleményt a falvak utcáin hirdessék ki, oszlopokra függeszék fel és a templomokban három ízben olvassák fel.¹⁵⁷

Jósika emlékirataiból is láthattuk, hogy a cs. k. hadsereg katonái olykor más államok területén kerestek menedéket. Ennek megakadályozására a Habsburg Birodalom időnként más államokkal kiadatási egyezményeket kötött. A központi utasításnak megfelelően az Erdélyi Gubernium már 1806-ban rendelkezett „az idegen tartományokból az Ófelsége Birodalmaiban beszökött idegen katonákkal [dezertőrökkel], valamint szintén a bėjövő emigránsokkal” való bánásmód felől.¹⁵⁸ Az Osztrák Császárság később még több országgal kötött megegyezést a

¹⁵² Szatmár vm. Lvt. Milit. Fasc. 79. 72. sz.

¹⁵³ Torda vm. Lvt. 625/1806., 159/1814., 1502/1815.

¹⁵⁴ Uo. 813/1811.

¹⁵⁵ *Jósika Miklós*: Emlékirat. III.k. Pest, 1865. 114. o.

¹⁵⁶ Ny. Okl. Gy. Udvari Haditanács 1641/1797.; uo. az Erd. Gub. 1800. júl.12-i 5904. sz. rendelete; Kolozsvár Lvt. Prot. Oec. Pol. 766/1800. Az Erd. Gub. 1800. júl. 10-i 5904 .sz. rendelete; uo. az Erd. Gub. 1805. nov. 18-i 9886 .sz. rendelete; Ny. Okl. Gy. Az Erd. Gub. 1806. márc. 2-i 2613. sz. rendelete; Kolozsvár Prot. Oec. Pol. 953/1809. stb.

¹⁵⁷ *Raduti-Gyémánt*: i. m. 237., 253., 257., 279. o.; Torda Lvt. 1/1815. Az Erd. Gub. 1814. szept. 3-i 9992. sz. rendelete.

¹⁵⁸ Ny. Okl. Gy. Az Erd. Gub. 1806. dec. 1-jei 8910. sz. rendelete.

katonaszökevények kölcsönös kiadatásáról. Ismeretes, hogy a Birodalom és Oroszország diplomáciai viszonya többször változott a korszakban. 1808. január 18-án például a Gubernium elrendelte: „azon szökött katonák, akik ezen hazában szolgálatot venni nem akarnak” vagy arra alkalmatlanok, a Birodalomból kiutasítandók,¹⁵⁹ s az egyezményt 1810-ben és 1815-ben megújították.¹⁶⁰ 1812-ben az Osztrák Császárság Napóleonnal kötött hasonló kiadatási egyezményt.¹⁶¹ Mindezek ellenére voltak erdélyi hadifoglyok, akik végleg francia földön maradtak, és franciák, akik Erdélyben telepedtek le.

*

5. A Birodalomra és tartományaira a legnagyobb veszélyt mégis a fegyveres szökevények, „hegyi tolvajok” jelentették. Amint a Gubernium egy 1809-es rendelete megemlékezik: „a katona dezertorok fegyveresen erdőkben lappangván, a közbátorságnak nem kevés veszedelmeztetésére és háborgatására sokféle gonosz cselekedetet végbe vinni kezdettenek”.¹⁶² Felőlük, „az ezen hazában, gyorsan beütni szokott hegyi tolvajok kiirtására”, 1807-ben már intézkedett a kormányzat.¹⁶³

Arról, hogy honnan verbuválódott a „hegyi tolvajok”-nak újabb és újabb csapata – egyebek mellett – az Erdélyi Gubernium egyik 1808-as rendelete tájékoztat. Címe: Jegyzése azon splényiánus katonáknak, akik ezen 1808-dik esztendőben júniusban, midőn a regiment ezen hazából kivitetett, részszerént fegyverrel, részszerént fegyver nélkül az útból elszöktének. A lista nem kevesebb, mint 92 nevet tartalmaz, akik közül 71-en fegyveresen szöktek el a menetszázadokból.¹⁶⁴ A fegyveresen elszököttek közül 32-en Alsó-Fehér, Kolozs, Torda, Hunyad és Zaránd vármegyéből származtak, ahol az Erdélyi Érchegység és a Bihari-hegység emelkedik; olyan vidékekről tehát, amelyeknek hegyeiben-havasain, erdeiben-barlangjaiban a legkedvezőbbek voltak a feltételek az elrejtőzésre a közigazgatási közegek látóköre elől. Erről a tájról van a legtöbb adatunk is fegyveres csoportok és „hegyi tolvajok” feltűnéséről.

Elszaporodásukkal függhetett össze, hogy 1808-ban a Gubernium elrendelte: ezután a hegyi tolvajokért a plájások is tagliát kapnak (mégpedig az élve elfogottakért 60, a

¹⁵⁹ Uo. Az Erd. Kanc. 1808-i 4093. sz. rendelete közli az Erdélyi Guberniummal az Osztrák és Orosz Birodalom közötti megegyezést a katonaszökevények kölcsönös kiszolgáltatásáról, aminek alapján az Erdélyi Gubernium intézkedik.

¹⁶⁰ Uo. Az Erd. Kanc. 6344/1810. és 9442/1815. sz. rendelete.

¹⁶¹ Uo. Az Ud. Fő Haditanács 1812. jún. 11-i 5756. sz. rendelete; vö. Torda vm. Lvt. 1212/1812. Az Erd. Gub. 1812. júl. 20-i 5756. sz. rendelete.

¹⁶² Torda vm. Lvt. 753/1809. Az Erd. Gub. 1809. júl. 27-i 5553. sz. rendelete.

¹⁶³ Uo. 1807. Praes. Az Erd. Gub. 1807. jún. 22-i 4600 sz. rendelete.

¹⁶⁴ Uo. 668/1808. Az Erd. Gub. 1808. júl. 16-i 4993. sz. rendelete. Az alábbiakban illetőség szerint részletezzük a katonaszökevények felszereltségét. Alsó-Fehér vm.: 6 fegyverrel, 5 anélkül; Küküllő vm.: 5 fegyverrel, 1 anélkül; Torda vm.: 8 fegyverrel, 3 anélkül; Kolozs vm.: 15 fegyverrel, 1 anélkül; Doboka vm.: 6 fegyverrel, 1 anélkül; Belső-Szolnok vm.: 3 fegyverrel, 1 anélkül; Közép-Szolnok vm.: 4 fegyver nélkül; Kraszna vm.: 4 fegyverrel; Hunyad vm.: 1 fegyverrel, 1 anélkül; Zaránd vm.: 2 fegyverrel; Kővár-vidék: 3 fegyverrel, 1 anélkül; Udvarhely-szék: 1 fegyverrel; Háromszék: 1 fegyverrel; Maros-szék: 2 fegyverrel, 3 anélkül; Aranyosszék: 1 fegyverrel; Szeben-szék: 1 fegyverrel; Medgyes-szék: 1 fegyverrel, 1 anélkül; Marosvásárhely: 2 fegyverrel; Bihar vm.: 1 fegyverrel; Krassó vm.: 1 fegyverrel; Bukovina: 1 fegyverrel.

megöltettekért pedig 30 rénes forintot).¹⁶⁵ Számukat szaporíthatták azok a „csellengők”, akik a „közelebbi csatázás [azaz az 1809. évi háború –Cs. E.] alkalmatosságával elszélesztett katonaság közül sokan hazájukba visszatértenek”,¹⁶⁶ s nyilván maguk is bujdosásban voltak.

A közbiztonságot veszélyeztető szabadságos katonák már előbb feltűntek. Báró Thoroczky József birtokos 1805. június 6-án jelentette Torda vármegye tisztségének: „Bizonyos tudósításokból értésemre esvén, hogy valami vagy szökött vagy szabadságos katonák heten és két asszony velek egy havason, ahun a bedellei, gyertyánosi, remetei, ponori és szolcsvai határok öszve ütköznek, az Abrudbánya fele menő út tájékába kiállottak és már széncsinálókat élelmektől, utan járókat pénzeztől és vagyonoktól megfosztottanak s félő, hogy naponként többre szaporodjanak és a közel lévő falukra reane üssenek, öljenek, égessenek és pusztítsanak, ennek eltávoztatása végett, elfogattatások végett méltoztassék a Tekintetes Tisztség rendelést tenni; úgyhogy Szolcsva felől a két menedék utcákat elállván, erőnnön négy felől, amerre gyalog el lehet menni, őket megszorítsák, barlangjokban, ahun meg szokták magukat húzni, melyet már hun legyen, némely gyertyánosiak kitanultak.” A vármegye azonnal intézkedett: a „fosztogató csoport” ártalmatlanná tételével a lupsai és torockói szolgabírákat bízta meg, úgy, hogy a Thoroczky familia darabontjainak támogatását is igénybe vegyék.¹⁶⁷ Úgy látszik azonban, hogy a rablócsoport felszámolása nem sikerült, mert egy hónap múlva a tisztség a két szolgabíró jelentéstételre szólította fel, mert a gyertyánosi és bedellői rablók ügyében tett rendelkezésnek „e mai napig semmi effectumát” nem észlelte.¹⁶⁸

A „hegyi tolvajok” csoportja később Lupsa havasain tűnt fel. Az itteni falusbíró és társai 1810. június 10-én jelentették, hogy a falu határában, a Valea Lupsa (Lupsa völgye) nevű helyen katonák rejtőznek, s az egyik lakosra, aki felőlük érdeklődött, rá is lőttek. „Már azok a havasban hevernek – írták –, a Grenjul lui Dan nevű helyben egy csűrben tanáltatván az helyet, ahol háltnak, de nem állnak helyt, csak mozdulnak egy helyről másra, már látták sokak, mind puskával vadnak. Ugyan ezen nevezett hónapnak 10-dikán vacsora felé Popa Petrutól a lunkán din Valje Lupsa jövén egy beteges embertől, hatan tanálták a lunkán, a bocskorát kapcájával szíjastól elvették. Tőle mezitláb jött hazáig. Már csak északán jönnek a faluba, de félünk, hogy az idevalókkal együtt északán reánk jönnek, mind idevalók, Murguj és Ignataja fia, Mitruj, a többiek mind eljötenek Szebenből, amint tapasztaljuk; az elveszett süveget küldjük.”¹⁶⁹

Horváth Gáspár szolgabíró, 1810. június 13-án, a levél érkezésének órájában már közölte a híreket a vármegyei tisztséggel. „A lupsai határban folyó hónap 8-dikán, in Vale Lupsa, hat fegyveres szökött katonák vétettek észre” – írta, majd elmondta, hogy egy lakosra rálőttek. Hozzátette: „lehet tartani, hogy jobban is megszorodnak az odavalósi lupsai rossz emberekkel”, és sürgős intézkedést kért. Addig is a lupsai éjszakai strázsát megdupláztatta, a lármafákat megnyitatta, „hogy ha valami láрма következik,

¹⁶⁵ Ny.Okl. Gy. Az Erd. Gub. 1808. febr. 10-i 715. sz. rendelete.

¹⁶⁶ Torda vm. Lvt. 840/1809. Az Erd. Gub. 1809. szept. 11-i 7333. sz. rendelete.

¹⁶⁷ Uo. 579/1805.

¹⁶⁸ Uo. 722/1805.

¹⁶⁹ Torda vm. Lvt. 497/1810.

az egész helység felkeljen s üzőbe vegyék a szökött katonákat és rossz embereket”. A szolgabíró szeretett volna olyan rendelkezést kapni, hogy akik az üzőttek közül „magokat meg nem adják, el lehessen lőtetnem”. Küldte a megtalált katonai süveget is. Torda vármegye tisztsége még aznap intézkedett, hogy Horváth szolgabíró a szomszédos iurisdíciók szolgabíráival együtt „elegendő emberekkel igyekezzék azon szökött katonákat kézre keríteni és elfogatni”, ha másként nem lehet: „el is lőtetvén”.¹⁷⁰

Úgy tűnik, hogy jóval később ugyan, de a fegyveres szökött katonák egyikét a hatóságoknak sikerült kézre keríteni. Ifj. Pápai Sándor szolgabíró 1812. április 14-én jelentette a megyei tisztségnek, hogy: „Lupsai hegyi tolvaj Grácza Murguj Gabriella elejtőinek és elfogóinak a Felső királyi Főigazgató Tanács által applicált tágliát”, 50-50 rénes forintot (összesen 250 rénes forintot) a templomban, a lupsai lakosok jelenlétében kifizette.¹⁷¹ A „hegyi tolvajok” támogatásának vádjával többen börtönbe kerültek. A Gubernium a vármegyei tisztséghez küldte át nyolc, a falu határában lakó („Nagylupsán és annak távolabbi részein, ahol a lappangó idegen tolvajoknak rejtekesebb, járatlanabb barlangjai vagynak”), tömlőcbe vetett falusi kérvényét, akik kezesség mellett szabadon bocsátásukért könyörögnek.¹⁷²

A szökött katonák másik fegyveres csoportja 1809 nyarán tűnt fel Torockószentgyörgy határában. K. Putz János Gyéresszentkirályról 1809. június 19-én jelentette Betegh Gábor főszolgabírónak: „Az estve vevém torockószentgyörgyi tisztünknek levelét, amelyben azt írja, hogy a múlt héten szerdán éjjel a Torockószentgyörgyön határon [!], a falun alul, Enyed felől, vagyon Méltóságos B. Torockzai János úrnak egy malma, abban a malomban éjjel jött hat szökött katona az erdőből le s kért kenyeret, fegyverek is volt, melyeket eddig nem láttak ottan, kettő azokból való volt, akik a múlt nyáron is ottan voltak.” A főszolgabíró jelentésére a tisztség azonnal intézkedett: „Minden késedelem nélkül ajánltassék viceispány Kóródi Farkas János atyánkfiának olyan foganatos rendelés tétele, hogy Torockószentgyörgyön bővebben is kitanulván azon szökött katonáknak hol, micsoda helyen tartzkodásokat, a szomszédos nemes Fejér vármegye tiszteivel és szolgabíró Horváth Gáspár őkegyelmével tartandó egyetérés mellett, foganatosan eszközöltessék azoknak felkeresetése és kézre kerítése s elfogattatása, az elfogók a szokott tágliának megnyerése iránt bizonyosokká tétetvén.” Végül a tisztség ajánlotta a Gubernium 1807. június 22-i 4600. sz. rendeletében parancsolt „éjjel-nappali strázsálásnak” visszaállítását.¹⁷³

A „hegyi tolvajok” harmadik csoportja a Kisbányai havasokban jelent meg. Kisbánya hegyi településének lakosai panaszt tettek a vármegyének, hogy a vidéken „hegyi tolvajok” garázdálkodnak, 2 tolvajt és egy „tolvajné” elfogtak, az utóbbi azonban („tolvajok gazdasszonya, kurvájok”) mégis szabadon jár. A panaszra a vármegyei tisztség 1814. december 11-én investigatiót rendelt el az „iszonyú gonoszságok cselekedői ellen”.¹⁷⁴

¹⁷⁰ Uo.

¹⁷¹ Uo. 438/1812.

¹⁷² Uo. 1032/1812.

¹⁷³ Torda vm. Lvt. 523/1809.

¹⁷⁴ Uo. 1583/1814.

Toplica környéki garázdálkodásról érkezett panasz 1809-ben. Báró Kemény Ignác, Kolozs vármegye főispánja gróf Teleki Domokosnak, Torda vármegye főispánjának írta, hogy a berszányok (barcasági román juhtenyésztők, pásztorok) együttműködnek a toplicai hegyi tolvajokkal. Mellékelve elküldte a Nagynyulason 1809. augusztus 14-én kelt *Facti speciest*; eszerint a toplicai havasokon 12 tolvaj garázdálkodik, akik rabolnak, állatokat pusztítanak. Közülük egyeseknek pisztolya, másoknak flintája vagy karabélyája van. „Az igaz, hogy egy közülük intvén a többit, hogy ne kegyetlenkedjenek, a vatáv [itt: vezér, rablóvezér – Cs. E.] azt föbe lőtte, aztán egy fára feszítették, ott hevert egy ideig, onnet pedig levevén, a berszányok eltemették, ezt felfeszítve látta a dedrádi ménespásztor” – írja a tanúkihallgatási jegyzőkönyv. Elmondja még, hogy azon a vidéken tartozkodnak a selistyei juhsgazdák berszányai, 15-16 ember gondoz egy-egy esztenát, „télre pedig által mennek Oláh- és Tatárországba. Ezekkel a berszányokkal az említett tolvajok olyan harmóniában vagynak, hogy a juhfejesben is ott létekkor segítik a berszányokat”.¹⁷⁵ Az emlegetett toplicai hegyi tolvajoknál lévő fegyverek, flinta és karabély, arra enged következtetni, hogy ugyancsak bujdosó katonaszökevényekről, köztük huszárokról van szó.

A „hegyi tolvajok” elszaporodása lehetett az oka annak, hogy 1814-ben a Gubernium intézkedett új plájások kinevezéséről.¹⁷⁶ Sőt az erőszakos cselekedetek gyakorisága arra készítette a Guberniumot, hogy rendkívüli intézkedéseket hozzon. Először Alsó-Fehér vármegyében „a megint csoportozó és magát szüntelen mutató tolvajoknak társasága” ellen engedélyezte három hónapra a rendkívüli bíraskodást („processus statarius”) s annak kiterjesztését Torda megyére is.¹⁷⁷ A következő évben pedig a Gubernium megengedte, hogy a havasi és havasalji „gonosztevő s útonálló embereknek” megjelenése esetén bevezessék a statáriumot.¹⁷⁸

Hasonló jelenségek a Bánságban is történtek. A Facsád–Lugos–Karánsebes–Lippa környékén működő betyárok ellen 1807-ben lovas és gyalog egységeket kellett kivezényelni. 1811-ben egyenesen egy zászlóalj parancsoltak ki a közutak védelmére.¹⁷⁹ A Bánságban játszódott le az a bűntény, amelyre a Gubernium figyelmeztette az erdélyi törvényhatóságokat. Rendeletében azt közölte, hogy a Szeben és Bécs közötti rendes postajárat („ordinarius posta”) a mokrini és komlói (valószínűleg a Temes vármegyei Komlósról van szó) postastációk között lévő úton „hét tolvajoktól megtámadtatván felprédáltatott”.¹⁸⁰ Hogy az elkövetőknek volt-e a köze a katonaszökevényekhez, egyelőre nem tudjuk. Az erőszakra épülő egész háborús korszak azonban kétségtelenül kedvezett a hasonló cselekedeteknek.

¹⁷⁵ Uo. Praesidialia. 1809. Számozatlan.

¹⁷⁶ Uo. 916/1814. Az Erd. Gub. 1814. júl. 14-i 7180. sz. rendelete.

¹⁷⁷ Uo. 552/1809. Az Erd. Gub. 4104. sz. rendelete; a rendelet azonban kimondja, hogy a statárium működése során az 1802. évi 1188. sz. és az 1807. évi 4600. sz. guberniumi rendelet tiszteletben tartandó.

¹⁷⁸ Uo. 708/1815. Az Erd. Gub. 1815. ápr. 20-i 2933. sz. rendelete.

¹⁷⁹ *Georgescu*: i. m. 1042. o.

¹⁸⁰ Torda vm. Lvt. 1000/1814. Az Erd. Gub. 1814. júl. 28-i 7931. sz. rendelete.

*

6. A sanyarú katonasors a tyrózástól a hazatéréséig, a bujdosásig (ha nem a halálig) végigkísérte az elfogott falusi legény egész életútját. Nem véletlenül gazdagították annyi gyöngyszemmel népdalkincsünket a katonadalok.

Hiszen például az alábbi sorok a katonafogás embertelen jelenetét örökítették meg, a kegyetlen kényszerűséget, ami a legényt a császári-királyi ezredek bakancsosává tette

*„Anyám édesanyám, rejsen el ingemet,
Jönnék a katonák s rabolnak el ingem...
Hát leszek katona, de nem jó szívemből,
Szolgálom a császárt nagy kételenségből.”¹⁸¹*

Aztán egész sor népdal a keserves katonaéletnek állított emléket. A „Jaj de bánom, hogy katona lettem” háromszéki népi alkotás éppúgy mint a mezőségi „De keserű kenyér a katonakenyér”.

A következő szavakban felsejlik az olvasóban a szökött katona alakja:

*„Köszönöm apámnak s az édesanyámnak,
Mer jó fiat nevelt bolygó katonának,
Az ország rabjának.”¹⁸²*

A szomorú végkifejletről szólnak az alábbi sorok, mikor az elfogott katonaszökevény rabságban várja, hogy a haditörvényszék, az auditorral az élén, kimondja rá a halálos ítéletet:

*„Ha bemegyek az agyitor házába,
Leborulok törvényszék asztalára,
Rabláncomat siralmasan zörgetem,
Jaj de bánom, hogy én katona lettem.
Még azt mondja az agyitor énnekem,
Hogy az hóhér veszi el az életem.
Trombitások három rufot fújjanak,
Jaj Istenem, holnap felakasztanak.”¹⁸³*

¹⁸¹ Virágok vetélkedése. Régi magyar népballadák. (Faragó József gondozásában. A dallamokat válogatta és s. a. r. Almási István.) Bukarest, 1986. 316. o.

¹⁸² Uo.

¹⁸³ Háromszéki népballadák. (Albert Ernő és tanítványai gyűjteménye. Faragó József bevezetőjével és jegyzeteivel.) Bukarest, 1973. 162. o.

Hol van ez már a végvári vitézek Balassi megfogalmazta önkéntesen vállalt vitézi életformájától? A császári fegyverben, a fekete-sárga zászlók alatt eltöltött évek idejét már egészen más tartalom, keserűség és bánat töltötte ki. Amiről mi részletesen szoltunk: a tyro, a katona életfelfogását e korban tömören, pár szóval most már így summázta egyik ismert népdalunk: „*Katonává tött az átok.*”

Elek Csetri

„I WAS CONDEMN'D TO BE A SOLDIER.”

Resistance to Soldiering in Transylvania
during the French Revolutionary and Napoleonic Wars

1792–1815

Summary

The wars against the French revolution and Emperor Napoleon imposed immense burdens on the population of Transylvania, then part of the Hapsburg Monarchy. The heavy taxes, the billeting and the drastic recruitment, together with the unsolved fate and uncertain future of the veterans and war invalids brought about resistance among all the nationalities of Transylvania to the military service in the Imperial Hapsburg Army. One can observe many forms and cases of resistance (emigration, bribing the authorities, voluntary mutilation and mass desertion) in the ordinances of the Regency (Gubernium) and on the evidence of the archival documents of the Military High Command (Generalcommando) or on those of the counties and different towns. The great number of deserters (7–8 000 men only in Transylvania, who left the black-and-yellow flags) shows that the Imperial Hapsburg Army passed through an acute crisis.

Elek Csetri

„LA MALEDICTION ME RENDIT SOLDAT”

La résistance contre le service militaire en Transylvanie
à l'époque des guerres françaises et napoléoniennes

1792–1815

Résumé

Les guerres françaises et napoléoniennes entre 1792 et 1815 signifiaient des charges énormes pour la population de Transylvanie, qui appartenait à l'Empire des Habsbourg. Les impôts et contributions différents énormes, le logement, le recrutement en masse, les méthodes violentes du recrutement, la situation irrésolue des invalides de guerre et des anciens soldats provoquaient de la résistance chez chaque nationalité de Transylvanie contre le service militaire dans l'armée impériale. Nous pouvons trouver beaucoup de traces de plusieurs formes de résistance parmi les ordres du Gubernium de Transylvanie, ainsi que parmi les documents riches du Commandement Général (Generalcommando), des comitats et des villes: émigration devant le recrutement, corruption des autorités, auto-mutilation, et désertation en masse des unités militaires. Dans la période examinée, nous pouvons estimer le nombre des déserteurs de dessous les drapeaux noirs-jaunes à 7-8000 personnes en Transylvanie, et ce fait reflète clairement la crise du système militaire impérial.

Elek Csetri

„VERFLUCHT, ICH WURDE ZUM SOLDATEN“

Der Widerstand gegen den Militärdienst in Siebenbürgen
während der französischen und der napoleonischen Kriege

1792–1815

Resumee

Die französischen und napoleonischen Kriege zwischen 1792 und 1815 waren eine große Belastung für die Bevölkerung von Siebenbürgen, einem Teil des Habsburgerreiches. Die Steuern, die Einquartierungen, die Rekrutenstellung in nie zuvor gesehenem Ausmaß, die gewaltsamen Methoden des Rekrutenfanges, beziehungsweise die ungelöste Frage der ausgedienten Soldaten und der Kriegsinvaliden haben bei allen Nationen Siebenbürgens Widerstand gegen den Dienst in der kaiserlichen Armee ausgelöst. Aus den Ordnern des siebenbürgischen Guberniums und aus den reichlich vorhandenen Akten des Generalcommandos, beziehungsweise der Komitate und Städte ersieht man viele der Methoden des Widerstandes gegen den Soldatendienst: Auswanderung vor der Rekrutenstellung, Bestechung der Behörden, Selbstverstümmelung, beziehungsweise Massenflucht aus den Einheiten. Die Krise des kaiserlichen Kriegsapparates spiegelt sich in den Schätzungen, die Aussagen, daß es im untersuchten Zeitraum in Siebenbürgen in etwa 7-8000 kaiserliche Soldaten desertiert sind.

Элек Четри

"ПРОКЛЯТИЕ БЫТЬ СОЛДАТОМ"

Сопrotивление набору в армию в Трансильвании
в период войн с Францией и Наполеоном

1792–1815 гг.

Резюме

Войны с Францией и Наполеоном налагали весьма серьезное бремя на население Трансильвании, составлявшей часть империи Габсбургов. Непосильные налоги, расквартирование постояльцев, рекрутские наборы невиданных до сего времени размеров, насилие, с которым проводились рекрутские наборы, а также нерешенное положение резервистов, инвалидов войны вызывали враждебность и сопротивление по отношению к воинской службе в кайзеровской армии у представителей всех этнических групп Трансильвании. Из военных указов, приказов Верховного командования, изданных специально для Трансильванской Губернии, а также обильного архивного материала, сохранившегося в архивах комитатов и городов, вырисовываются различные многочисленные формы сопротивления рекрутов, призывавшихся на службу в армию: эмиграция за границу перед призывом в армию, подкуп чиновников, местных властей, самоизувечение, а также широких масштабов дезертирство, побег из действующих армейских частей. О кризисе кайзеровской военной системы свидетельствует тот факт, что число дезертировавших из-под черно-желтых знамен, оценивается в 7000-8000 человек.